

תוכניות לימודים רשמיות במערכת החינוך

כתיבה: אלירן זרד | אישור: יובל וורגן

עריכה לשונית: מערכת דברי הכנסת

תאריך: י"ז באדר א' תשפ"ד, 26 בפברואר 2024

סקירה

תוכן העניינים

1	תמצית.....	
3	מבוא.....	1.
3	אסדרת תוכניות הלימודים הרשמיות בישראל.....	2.
4	2.1 המזכירות הפדגוגית.....	
6	2.2 עיגון תוכנית הלימודים בחוזרי מנכ"ל.....	
6	2.2.1 חינוך יסודי.....	
8	2.2.2 החינוך העל-יסודי.....	
9	2.3 מסמכי ארגון הלמידה.....	
13	3. תוכניות הלימודים הרשמיות הקיימות כיום במערכת החינוך.....	3.
14	3.1.1 החינוך היסודי.....	
16	3.1.2 חטיבת הביניים.....	
18	3.1.3 החטיבה העליונה.....	
24	3.1.4 סיכום: תוכניות הלימודים הרשמיות במערכת החינוך.....	
26	3.2 מנגנון הפיקוח על תוכניות הלימודים.....	
30	4. מבט משווה: תוכנית הלימודים הלאומית בשתי מדינות באירופה.....	4.
30	4.1 אנגליה.....	
32	4.2 פינלנד.....	
33	4.2.1 תוכנית הלימודים בחינוך הבסיסי (יסודי + חט"ב).....	
34	4.2.2 תוכנית הלימודים הכללית בחטיבה העליונה.....	
36	4.2.3 חינוך מקצועי בחטיבה העליונה.....	
37	4.3 מבט משווה: סיכום.....	
39	נספח 1: השוואה של תוכנית מקצועות לימוד החובה בשלוש מדינות, לפי שלב לימוד.....	
41	נספח 2: מטרות החינוך הממלכתי.....	

תמצית

מסמך זה הוכן עבור חבר הכנסת עמית הלוי והוא עוסק בתוכניות לימודים רשמיות במערכת החינוך, תוכניות הנערכות ומפוקחות על ידי משרד החינוך. במסמך תוצגנה כלל תוכניות הלימוד הרשמיות הקיימות כיום בכל אחד משלבי החינוך, לפי מגזרים ולפי חלוקה למקצועות ליבה, חובה ובחירה. כמו כן, יוצגו נתונים לגבי מערך הפיקוח המקצועי על תחומי הדעת ועל הוראת התכנים במקצועות השונים, ובכלל זה המפקחים המקצועיים (מפמ"רים) וועדות המקצוע. בחלק השני של המסמך יוצגו לשם השוואה בין-לאומית תוכניות הלימודים המרכזיות בשתי מדינות נוספות לדוגמה: בריטניה ופינלנד.

כרקע לנושא מוצגת במסמך תשתית החקיקה והנהלים המסדירים את אופן קביעת תוכנית הלימודים הלאומית בכללה על ידי משרד החינוך. חשוב להבחין בין תוכניות הלימודים המופקות על ידי המשרד לכל מקצוע ומקצוע, לבין תוכנית הלימודים הלאומית – המכונה בחוק הישראלי תוכנית היסוד, וכינויה המקובל בשיח הציבורי הוא תוכנית הליבה – שבה נקבעו אילו מקצועות יילמדו בכל שלב לימוד ובכל כיתה, באיזה היקף, מה מעמדו של כל מקצוע (ליבה/חובה/בחירה) ומה רמת הגמישות של בתי הספר בהוראתו. הכרת תוכנית הלימודים בכללה, ואמצעי האסדרה המנחים את יישומה, מהווה רקע להכרת תוכניות הלימודים של כל אחד ממקצועות הלימוד, שהן עיקר מסמך זה.

על פי חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953, שר החינוך יקבע את תוכנית הלימודים של כל מוסד חינוך רשמי, ובכלל זה תוכנית יסוד שהיא חובה לכלל המוסדות, אשר תואמת את מטרות החינוך הממלכתי המוגדרות בחוק. המזכירות הפדגוגית (להלן: המזה"פ) היא הגוף האחראי במשרד החינוך לעיצוב המדיניות הפדגוגית ובכלל זה קביעת תוכניות הלימודים, אך מלבד המזה"פ, גם מינהל החינוך הדתי, המינהל הפדגוגי, מינהל החינוך הטכנולוגי ומינהל חברה ונוער עוסקים בהפקת חלק מתוכניות הלימוד ובפיקוח עליהן.

למרות דרישות החוק, תוכנית לימודי היסוד פורסמה רק בראשית שנות האלפיים, בעקבות עתירות בנושא לבג"ץ. חוזר מנכ"ל המגדיר את תוכנית הליבה בחינוך היסודי התפרסם לראשונה בשנת 2000 ועודכן כמה פעמים. העדכון האחרון פורסם ב-2005 והוא התקף גם כיום. בחינוך העל-יסודי התפרסמו גם כן כמה חוזרים, והאחרון בהם פורסם ב-2009 והוא התקף גם כיום. בחוזר האחרון והעדכני אין התייחסות לחטיבה העליונה (שנכללה בחוזר קודם), ומתייחס לחטיבת הביניים בלבד.

משנת 2011 משרד החינוך מפרסם לקראת פתיחת כל שנה, בכל שלב חינוך, מסמכי מתנ"ה – מארז תכנון ניהול והיערכות, מדריך ארוך ומפורט שבו נקבע גם אופן ארגון שעות ההוראה. בשנת תשפ"ב, בשל משבר הקורונה, החל משרד החינוך לפרסם לקראת כל שנת לימודים את **מסמכי ארגון הלמידה**, מסמכים תמציתיים יותר המגדירים את חלוקת השעות עבור המקצועות השונים בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים. יש לציין כי מסמכי ארגון הלמידה לא תואמים לגמרי את תוכנית הליבה שפורסמה בחוזר המנכ"ל.

מבדיקת מבקר המדינה ב-2011 עלה כי **בידי משרד החינוך לא היו רשימות של כלל מקצועות הלימוד, תשתית מידע שהיא חיונית לטיפול, מעקב וקבלת החלטות בנושא. כפי הנראה, גם כיום אין בידי המשרד רשימה כזו, הכוללת הבחנה ברורה בין מקצועות הלימוד שהם חובה לבין מקצועות בחירה.** לצורך הצגת מאגר תוכניות הלימודים הקיימות במערכת החינוך במקצועות ובשלבי החינוך השונים, פנינו בבקשת מידע בנושא למשרד החינוך. יצוין כי המידע שהתקבל ממשרד החינוך בנוגע למקצועות הנלמדים ומעמדם אינו תואם לגמרי את חוזרי המנכ"ל בנושא תוכנית הליבה ואת מסמכי ארגון הלמידה. כמו כן, לא ברורה לגמרי הגדרת נושאי הליבה, ונראה כי בפועל אין

הבדל ממשי בין הגדרת מקצוע חובה להגדרת מקצוע ליבה. גם על פי חוזר המנכ"ל, תוכנית הליבה למעשה מגדירה את מקצועות החובה ולא מדובר בשתי קטגוריות שונות.

על פי המידע שהתקבל ממשרד החינוך, מוצגות במסמך טבלאות מפורטות של התוכניות הנלמדות בכל שלב לימוד, לפי תחום לימודים, מעמד (ליבה/ חובה/ בחירה), ופיקוח/מגזר. רשימת התוכניות הוכנה בעיקר על ידי המזה"פ, אך חלק מהמידע התקבל מגופים ואגפים אחרים במשרד החינוך, ואת חלקו מצאנו באופן עצמאי. כיוון שאין גוף אחד המרכז את כלל תוכניות הלימודים במערכת ועוקב אחריהן, קשה לקבוע בדיוק כמה תוכניות לימודים אכן קיימות בכל שלב, בעיקר בתחומי הבחירה. מבדיקתנו עולה כי **במערכת החינוך ישנן 250 תוכניות לימודים רשמיות: 34 בחינוך היסודי, 43 בחטיבת הביניים ו-173 בחטיבה העליונה**. בחטיבה העליונה יש 67 תוכניות לימודים במקצועות בחירה המפוקחות על ידי מינהל החינוך הטכנולוגי. כ-40% מכלל התוכניות הן בתחומי ליבה/חובה, וכ-60% מהתוכניות – בתחומי בחירה.

עבור כל אחד מהמקצועות ישנם **מנהלי תחומי דעת (מפמ"רים)**, הממונים על תוכניות לימודים ועל חומרי הלימוד. מבדיקה שערך מבקר המדינה ב-2009 עלה כי קיימת אי-בהירות בנוגע לתפקיד המפמ"רים, כי הם חסרים מידע רב החיוני לעבודתם וכי אין ביכולתם לאכוף את ההנחיות הפדגוגיות להוראת המקצוע. על פי הנתונים שהתקבלו ממשרד החינוך ישנם כיום כ-76 תקנים של מפמ"רים במערכת החינוך (53 במזה"פ ו-21 במינהל החינוך הטכנולוגי) ו-85 ועדות מקצוע.

נוסף על תוכניות שמשרד החינוך מפיק, הוא מאפשר לבתי הספר ליזום ולפתח **תוכניות לימוד ייחודיות**, כמו תוכניות בחירה בחטיבה העליונה. על פי חוזר מנכ"ל מ-2013, אגף א' לפיתוח פדגוגי במזה"פ הוא המופקד על הנחיית בתי הספר בנושא, על אישור התוכניות ובקרתן. תוכניות ייחודיות פותחו בכמה נושאים ייחודיים כגון מדעי המוח, פרחי אחריות, חילוץ והצלה, יזמות חברתית, מגדר, ביולוגיה ימית, טיפול ואימון חיות הבר בספארי, אגרואקולוגיה עירונית, לימודי איראן, סינית ולטינית.

לשם השוואה מובאות בחלק השני של המסמך סקירות קצרות של תוכניות הלימודים בשתי מדינות נוספות: אנגליה ופינלנד. יש לציין כי לגבי מדינות אלה לא נבדקו תוכניות הלימודים הפרטניות במקצועות השונים, אלא בעיקר תוכניות הלימודים הלאומיות, בדגש על מקצועות החובה המוגדרים בה. בסיום הסקירה מוצגת השוואה בין תוכניות הלימודים המרכזיות בכל מדינה ומדינה ומקצועות החובה הנכללים בתוכנית המרכזית בכל אחד משלבי הלימוד.

מהסקירה עולה כי קיימת שונות רבה בין מערכות החינוך של המדינות: בפינלנד יש לרשות המקומית ולבית הספר חופש רב לעצב את תוכנית הלימודים הלאומית בהתאם לצורכיהם. באנגליה התוכנית מופקת באופן ריכוזי אך היא אינה מחייבת את בתי הספר העצמאיים, שהם הרוב. בישראל ריבוי התוכניות נובע בחלקו מהפיצול לארבעה מגזרי חינוך, ויש שונות רבה במידת הפיקוח על יישומן ובאפשרות אכיפתן.

מהשוואת מספר המקצועות הנכללים בתוכנית לימודי החובה בכל מדינה (בישראל – בחינוך הממלכתי-עברי) עולה כי באופן כללי אין הבדלים גדולים בין המדינות, מלבד בחטיבה העליונה – שם לפינלנד מספר מקצועות חובה גדול במידה ניכרת מהאחרות. בחינוך העל-יסודי מספר מקצועות החובה בישראל נמוך מזה שבשתי המדינות האחרות. הבדלים בין המדינות קיימים גם במקצועות הנלמדים, שחלקם ייחודיים למדינה: מלאכות (crafts), כלכלת בית, חינוך דתי וחינוך בריאותי. כמו כן, מקצוע האזרחות אינו נלמד כמקצוע בפני עצמו בפינלנד, והמקצועות ספרות, תנ"ך וזהירות בדרכים הם מקצועות חובה רק בישראל.

1. מבוא

נושא תוכניות הלימודים במערכת החינוך עולה מפעם לפעם על סדר היום הציבורי בישראל מזוויות שונות. על פי רוב, העיסוק בנושא מתמקד בבחינת תוכניות הלימודים בתחומים או במקצועות מסוימים או בהוראת המקצועות בקרב אוכלוסיות מסוימות.¹ בעשורים האחרונים הסוגיה עולה בישראל ובמדינות נוספות בעולם בין השאר על רקע מגמות של סטנדרטיזציה של מערכות החינוך, כאשר לצד הרחבת האוטונומיה לבתי הספר וביזור סמכויות, נקבעת תוכנית לימודים מרכזית, המכונה לעתים לימודי ליבה (Core Curriculum), שעל כלל בתי הספר ללמדה ושעל בסיסה נמדדים הישגי התלמידים.²

מטרתו העיקרית של מסמך זה היא להציג תמונה כוללת של תוכניות הלימוד הרשמיות – כלומר, תוכניות המופקות ומפוקחות על ידי משרד החינוך – הקיימות כיום במערכת החינוך בישראל. נוסף על כך, יוצגו לבקשת חבר הכנסת נתונים על מערך הפיקוח המקצועי על תחומי הדעת. בחלק השני של המסמך יוצגו לשם השוואה בין-לאומית תוכניות הלימודים המרכזיות בשתי מדינות נוספות לדוגמה: בריטניה ופינלנד.

2. אסדרת תוכניות הלימודים הרשמיות בישראל

על פי **חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953** (סעיף 4א'), שר החינוך יקבע את תוכנית הלימודים של כל מוסד חינוך רשמי, ובמוסדות חינוך לא יהודיים תותאם תוכנית הלימודים לתנאיהם המיוחדים.³ תוכנית הלימודים אמורה לכלול "תוכנית יסוד"⁴ שהשר יקבע, שתהיה תוכנית חובה בכל מוסד כזה. עוד נקבע בחוק כי על השר לקבוע תקנות להחלת תוכנית היסוד גם במוסדות חינוך מוכרים שאינם רשמיים ולפיקוח על יישומה.⁵

בחוק נקבעו גם מטרות החינוך הממלכתי, ובהן (על פי תיקון לחוק משנת 2000) בין היתר: לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו; להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים;

על פי חוק חינוך ממלכתי, על שר החינוך לקבוע את תוכנית הלימודים של כל מוסד חינוך רשמי, ובכלל זה תוכנית יסוד, שהיא חובה לכלל המוסדות

¹ ראו למשל: אתי וייסבלאי, **לימודי ליבה במערכת החינוך החרדית**, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 30 ביולי 2012; אלירן זרד, **חינוך פיננסי-כלכלי במערכת החינוך בישראל**, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 10 בנובמבר 2021; הכנסת ה-25, ועדת המשנה לתוכניות הלימודים במזרח ירושלים והפיקוח עליהן, **פרוטוקול 2**, השפעות ותמורות של תוכניות הלימוד בבתי"ס במזרח ירושלים נוכח המלחמה, 14 בנובמבר 2023.

² שירה בן ששון פורסטנברג, **תוכנית הליבה**, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 26 במאי 2003; אלירן זרד ואסף ויינגר, **מבחי הערכה סטנדרטיים ארציים במערכת החינוך בישראל ובמבט השוואתי**, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 1 ביולי 2021, עמ' 11.

³ **חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953**.

⁴ "תוכנית היסוד" היא לשון החוק למה שמכונה כיום בשיח הציבורי "תוכנית הליבה"; במסמך זה שני המונחים חופפים.
⁵ שם, סעיף 34(3).

ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל; ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה, ולחנך לכבדם; לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישרונותיהם השונים, להרחיב את אופקיהם התרבותיים ולחושפם לחוויות אומנותיות, והכול למיצוי מלא ויכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות; לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה ולדורותיה, ובמיומנויות היסוד שיידרשו להם בחייהם כבני אדם בוגרים בחברה חופשית, ולעודד פעילות גופנית ותרבות פנאי.⁶

כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל בראשות שלמה דוברת (ועדת דוברת) קבע בדוח המסכם של עבודתו שפורסם ב-2005 כי על תוכנית הלימודים הארצית לשקף את ציפיות החברה מבוגרי מערכת החינוך שלה ולהיות מושתתת על מטרות החינוך המוגדרות בחוק.⁷ על תוכנית הלימודים להגדיר מתווה לימודי ברור, מלא ותקני לכל התלמידים במדינה, לקבוע את מטרות הלימוד, את התכנים שיש ללמד ואת מערכת ההישגים המצופה.⁸ מתוכנית הלימודים הארצית המלאה תיגזר תוכנית ליבה מחייבת – גרעין בסיסי, משותף ומאחד לזרמים שונים במדינה, המהווה מכנה משותף לכלל התלמידים ברמה מושגית-תוכנית-ערכית ובכישורי חשיבה ולמידה.⁹

2.1 המזכירות הפדגוגית

מעמדה ותפקידיה של המזכירות הפדגוגית (להלן: המזה"פ) מעוגנים בתקנות חינוך ממלכתי (סדרי הפיקוח), תשי"ז-1956.¹⁰ על פי התקנות, ההדרכה הפדגוגית וכן הפיקוח הפדגוגי על כל המוסדות ייעשה בידי השר באמצעות המנהל הכללי, ואילו ההדרכה והפיקוח הפדגוגי על מוסדות החינוך הממלכתי-דתי בכל הנוגע לאופיים הדתי ייעשו באמצעות מנהל מינהל החינוך הדתי. המנהל הכללי רשאי לתת הוראות, הן בעניינים פדגוגיים והן בעניינים מינהליים, למזכירות הפדגוגית ולבעלי תפקידים אחרים, אולם בעניינים פדגוגיים שבסמכות מנהל מינהל החינוך הדתי, רשאי לתת הוראה כאמור מנהל מינהל החינוך הדתי בלבד.¹¹

לפי משרד החינוך,
המזכירות הפדגוגית
אחראית לעיצוב
המדיניות הפדגוגית
של משרד החינוך –
קביעת תוכניות
הלימודים, תוכני
הלימוד, המיומנויות
והערכים הנדרשים
ללומד, אופני
ההוראה, אישור ספרי
לימוד, חומרי לימוד
ועזרי לימוד

⁶ שם, סעיף 2; חוק חינוך ממלכתי (תיקון מס' 5), התש"ס-2000; המטרות מובאות במלואן בנספח 2.

⁷ כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל (ועדת דוברת), התוכנית הלאומית לחינוך, ינואר 2005.

⁸ שם, עמ' 82.

⁹ שם, עמ' 85-86. לצד תוכנית הלימודים הארצית ותוכנית הליבה, מודגשת בדוח חשיבותה של האוטונומיה של בתי הספר, שתהיה מצומצמת יותר בחינוך היסודי, אך תגדל ככל שעולים בשלבי הלימוד ותאפשר תוכניות הרחבה והעמקה ותוכניות ייחודיות לבחירת בית הספר. כמו כן, הדוח מבחין בין קיום של הליבה במערכת החינוך הציבורי לבין ליבה חלקית שתיושם בבתי ספר שלא בחינוך הציבורי.

¹⁰ תקנות חינוך ממלכתי (סדרי הפיקוח), תשי"ז-1956.

¹¹ שם, סעיפים 2-3.

תפקידי המזה"פ המצוינים בתקנות הם, בין השאר, ההדרכה והטיפול בכל השאלות הפדגוגיות של מערכת חינוך החובה; פיקוח על ביצוע תוכנית הלימוד, תוכנית ההשלמה,¹² תוכניות נוספות, ניסויים פדגוגיים, תיקונים ושינויים בהם וכיוצא באלה; אישור ספרי לימוד וספרי עזר במוסדות; המלצה על עזרי לימוד, ובכלל זה עיתונים, משחקים וצעצועים, או איסור להשתמש במוסדות בעזרי לימוד. המזה"פ תורכב מן היושב ראש, מנהל מינהל החינוך הדתי ועוד חברים שימנה השר.¹³

**במזכירות הפדגוגית
חמישה אגפים של
תחומי הדעת. בכל
אגף פועלים מנהלי
תחומי דעת
(מפמ"רים), הממונים
על תוכניות לימודים
ועל חומרי הלימוד
בכל אחד מתחומי
הדעת**

על פי אתר משרד החינוך, המזה"פ אחראית לעיצוב המדיניות הפדגוגית של משרד החינוך, ובכלל זה קביעת תוכניות הלימודים, תוכני הלימוד, המיומנויות והערכים הנדרשים ללומד וההישגים הנדרשים; פיתוח דרכי הלמידה המאפשרות את הקניית התוכן והמיומנויות הללו; אישור ספרי לימוד, חומרי לימוד ועזרי לימוד. פעילות המזה"פ מתפרסת על כל מגזרי האוכלוסייה בישראל ועל כל שכבות הגיל מגני הילדים ועד סיום כיתה י"ב.¹⁴ יש לציין כי תפקידים אלה לא תואמים לגמרי את התפקידים שצוינו בתקנות. גם מבקר המדינה מציין בדוח בנושא כי המזה"פ היא הסמכות העליונה בכל הנושאים הפדגוגיים של מערכת החינוך והזרוע להתוויית המדיניות הפדגוגית של המשרד, דבר שלא נאמר במפורש בתקנות.¹⁵

במזכירות כמה אגפים של תחומי הדעת: אגף מדעים, אגף שפות, אגף אומנויות, אגף תחומי בחירה ורב-תחומי (תבו"ר) ואגף מורשת, חברה ורוח. בכל אחד מהאגפים פועלים **מנהלי תחומי דעת (מפמ"רים – מפקחים-מרכזים)**, הממונים על תוכניות הלימודים ועל חומרי הלימוד של תחומי הדעת. כל תחום דעת מלווה על ידי ועדת מקצוע שתפקידה לייעץ ליושב-ראש המזכירות הפדגוגית בהתוויית מדיניות הוראת תחום הדעת. את הוועדה מרכז מפמ"ר התחום. בראש המזכירות עומדת יושבת-ראש במינוי שר החינוך, ולה שני סגנים במינוי קבוע. תפקיד יושב-ראש המזכירות הפדגוגית הוא לקבוע ולעצב את מדיניות ההוראה, הלמידה וההערכה במערכת החינוך, על פי מדיניות השר המכהן.¹⁶

**כמה גופים נוספים
במשרד עוסקים
בהפקת תוכניות
לימוד ובפיקוח עליהן
ובהם: מינהל החינוך
הדתי, המינהל
הפדגוגי ומינהל
החינוך הטכנולוגי**

מלבד המזכירות הפדגוגית, כמה גופים נוספים במשרד עוסקים בהפקת תוכניות לימוד ופיקוח עליהן, ובהם מינהל החינוך הדתי, המינהל הפדגוגי, מינהל החינוך הטכנולוגי ומינהל חברה ונוער. במינהל הפדגוגי כמה אגפים שכל אחד מהם אחראי לתוכניות לימוד מסוימות: השירות הפסיכולוגי ייעוצי (להלן: שפ"י), האחראי למקצוע הלימוד כישורי חיים; אגף א' חינוך יסודי,

¹² על תוכנית ההשלמה ראו: אסף ויניגר, [לאן נעלמה תוכנית ההשלמה? בחינת יישום הסעיפים בדבר תוכניות השלמה בחוק חינוך ממלכתי](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 18 בספטמבר 2022.

¹³ שם, סעיף 4(ב).

¹⁴ אתר משרד החינוך, [המזכירות הפדגוגית](#), כניסה: 6 בספטמבר 2023.

¹⁵ מבקר המדינה, דוח ביקורת שנתי 62 לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים 2010, [מקצועות הלימוד בבתי הספר](#), 1 במאי 2012, עמ' 771.

¹⁶ אתר משרד החינוך, [המזכירות הפדגוגית: אודותינו](#), כניסה: 6 בספטמבר 2023.

האחראי לתוכנית מפתח ה"ל"ב לשעת חינוך; תחום קידום בריאות ואגף זהירות בדרכים (להלן: זה"ב), נגישות ואורח חיים בטוח.¹⁷ מינהל החינוך הטכנולוגי מקיים תוכניות לימודים בעיקר עבור החטיבה העליונה במקצועות לבגרות שהוא אחראי להם. ישנן במינהל מגמות לימוד רבות, כגון מכניקה הנדסית, אלקטרוניקה ומחשבים, מדעי הים ותיירות, ובכל אחת מהן מקצוע לימוד מוביל ותחום התמחות אחד או יותר לבחירה.¹⁸

2.2 עיגון תוכנית הלימודים בחוזרי מנכ"ל

2.2.1 חינוך יסודי

למרות דרישות החוק, תוכנית לימודי היסוד פורסמה רק בראשית שנות האלפיים בעקבות עתירות בנושא לבג"ץ

כפי הנראה, למרות דרישות החוק, עד ראשית שנות האלפיים לא התפרסמה תוכנית לימודים אחת המחייבת את כלל בתי הספר. בשנת 2000, בעקבות עתירות בנושא לבג"ץ, החלה המזכירות הפדגוגית בגיבוש תוכנית מקצועות הליבה שתחייב את כל בתי הספר בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים.¹⁹

בשנת 2000 פורסם חוזר מנכ"ל בנושא "מבנה הלימודים, עקרונות ההוראה וארגון מערכת השעות בבית הספר היסודי".²⁰ בחוזר הותוו עקרונות-על לתכנון מבנה הלימודים וארגון מערכת השעות, אשר שמו דגש, מצד אחד, על פיתוח תוכנית ליבה כגרעין מרכזי של תוכנית הלימודים, ומצד אחר – על יצירת מבנה לימודים גמיש, הגברת האוטונומיה של בית הספר בבניית תוכנית הלימודים והגברת הבחירה והיוזמה של בית הספר ושל התלמיד.²¹ החוזר התייחס בהרחבה לתוכנית היסוד, שהתבססה על שבע גישות לעולם הדעת,²² או שבעה עולמות דעת, ובכל אחד מעולמות הדעת פורטו המקצועות שנלמדים במסגרתו כמקצוע חובה, מקצוע רשות ומקצוע בחירה וכן צוין באילו כיתות הם נלמדים. חובת הלמידה הוגדרה בכלליות, ללא פירוט מספר השעות בכל שכבת גיל. בנספח לחוזר מובאת רשימה של 31 תוכניות הלימוד שנערכו על ידי משרד החינוך במקצועות השונים.²³

¹⁷ משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, [אגפים ויחידות](#), כניסה: 20 בנובמבר 2023; אינה זלצמן, סמנכ"לית בכירה ומנהלת המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, [מענה לבקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך](#), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023.

¹⁸ משרד החינוך, מינהל החינוך הטכנולוגי, [אגף המגמות הטכנולוגיות](#), כניסה: 6 בספטמבר 2023.

¹⁹ שירה בן ששון פורסטנברג, [תוכנית הליבה](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 26 במאי 2003; אתי וייסבלאי, [לימודי ליבה במערכת החינוך](#) [החרדית](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 30 ביולי 2012, עמ' 7-8. בית המשפט דחה את העתירה בעקבות התחייבות המשרד לגבש תוכנית לימודי ליבה.

²⁰ משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, תש"ס/7(ב), [מבנה הלימודים, עקרונות ההוראה וארגון מערכת השעות בבית הספר היסודי](#), 1 במרץ 2000.

²¹ כמו כן, הודגשו בחוזר עקרונות-על נוספים ובהם צמצום מספר המקצועות הנלמדים בו-זמנית, עידוד לימודים בין-תחומיים, עידוד הפעילות הלימודית מעבר לגבולות בית הספר אל תוך הקהילה והתחשבות בשוני בין תלמידים.

²² הגישה הסמלית-לשונית, הגישה הסמלית-לוגית, הגישה המורשתית-תרבותית, הגישה החברתית-הומניסטית, הגישה המדעית-טכנולוגית, הגישה האסתטית-אומנותית והגישה הקינסטטית-גופנית.

²³ שם; לדיון מקיף בסוגיית ארגון שעות הלימודים ורמת הגמישות המתאפשרת לבתי הספר, ראו: אסף ויניגר, [מדיניות ארגון שעות הלימוד במערכת החינוך](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 18 בספטמבר 2022, עמ' 2.

**חוזר מנכ"ל העוסק
בפיתוח תוכנית ליבה
בחינוך היסודי עודכן
ב-2005 והוא התקף
גם כיום**

בשנת 2003 פרסם משרד החינוך חוזר מנכ"ל מעודכן, הממוקד יותר בהגדרת מקצועות הליבה. בחוזר הובא פירוט מדויק יותר של מספר שעות הלימוד בכל מקצוע ליבה, לפי מגזר ומעמד משפטי (רשמי, מוכר, פטור) באופן המצמצם את הגמישות שהתאפשרה על פי החוזר הקודם.²⁴ חוזר מנכ"ל נוסף בנושא זה פורסם ב-2005, ללא עדכונים משמעותיים, ולמעשה חוזר זה הוא התקף גם כיום. להלן מקצועות הליבה עבור החינוך היסודי שנקבעו על פי חוזר המנכ"ל מ-2005, התקף גם כיום:²⁵

טבלה 1: מקצועות הליבה בחינוך היסודי על פי חוזר מנכ"ל משרד החינוך, 2022

מקצוע	כיתה	שעות שבועיות
שפת אם	א'	6
	ב'-ו'	3
מתמטיקה	כל הכיתות	5
	ד'-ו'	3
אנגלית	כל הכיתות	2
	ב'-ו'	2
לימודי חברה	ב'-ו'	3
	ג'-ו'	3
חינוך גופני	כל הכיתות	2

בחוזר מצוינים מקצועות נוספים שהם בגדר תכנים מומלצים, אך מצוין כי חובה על מנהלי בתי הספר לדאוג לשילובם באופן ספירלי בתוכנית הלימודים השבועית:

- **אשכול אומנויות** – שתי שעות שבועיות (להלן: ש"ש) (א'-ו'): מוזיקה; אומנות פלסטית; תיאטרון; מחול; תקשורת; קולנוע וטלוויזיה.
- **אשכול תרבות בית ספרית** – 2 ש"ש (א'-ו'): אורח החיים במדינה יהודית ודמוקרטית; איכות החיים ושימור הסביבה; כישורי חיים, בטיחות וזהירות בדרכים ובריאות.

²⁴ משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, תשס"ד/1(א), **תוכנית יסוד (ליבה) לחינוך היסודי במדינת ישראל**, 1 בספטמבר 2003.

²⁵ משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, תשס"ו/3(א), **תוכנית יסוד (ליבה) לחינוך היסודי במדינת ישראל**, 1 בנובמבר 2005; הוראת שעה 0367 – החלפה, **תוכנית יסוד (ליבה) לחינוך היסודי במדינת ישראל**, 9 בנובמבר 2022. יש לציין כי בטבלאות המופיעות בחוזר מוקצות עמודות נפרדות למגזרים השונים בתוך החינוך הממלכתי וגם למוסדות מהחינוך המוכר שאינם רשמי ולמוסדות פטור, שאינם חייבים בלימוד תוכנית היסוד במלואה. לשם הקיצור, כאן אנו מתייחסים לתוכנית המרכזית המחייבת בחינוך הממלכתי. יש לציין כי קיים חוזר נפרד משנת 2011 המגדיר את תוכנית היסוד בחינוך החרדי בשלב היסודי ובחטיבת הביניים. חלוקת המקצועות והשעות בשלב היסודי בחוזר זה דומה פחות או יותר לזו שבחוזר הכללי, אך מוגדרות בה שעות נוספות רבות ללימודי תנ"ך ותושב"ע. משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, הוראת שעה 0372 – החלפה, **תוכנית היסוד למגזר החרדי בבית הספר היסודי, בכיתות א'-ח'**, 23 בנובמבר 2022.

2.2.2 החינוך העל-יסודי

בחינוך העל-יסודי פורסם כבר ב-1996 חוזר מיוחד העוסק בארגון מערכת הלימודים בבתי הספר, ובו פורטו המקצועות ומספר השעות המינימלי שיש להקדיש להוראתם בכל אחד משלבי החינוך.²⁶ חוזר מנכ"ל העוסק בתוכנית הלימודים, בארגון מערכת השעות, ובפרט בתוכנית הליבה בחינוך העל-יסודי התפרסם ב-2007. בחוזר נקבעה תוכנית היסוד (הליבה) הן בחטיבות הביניים (כיתות ז'-ט') והן בחטיבות העליונות (כיתות י'-י"ב) ופורטו בו מספר שעות הלימוד המחויבות בכל מקצוע חובה בכל דרגת כיתה. כמו כן, נקבעה בו הבחנה בין לימודי חובה, לימודי בחירה (שנועדו לתגבר את לימודי החובה ולהעמיק בהם לפי בחירת בית הספר) ולימודי השלמה (בתוכני העשרה שונים).²⁷

ב-2009 התפרסם חוזר מנכ"ל חדש בנוגע לארגון מערכת הלימודים ותוכנית הליבה בחינוך העל-יסודי. **בחוזר זה, שהחליף את החוזר הקודם ותקף גם כיום, נקבעה תוכנית יסוד חדשה לחטיבות הביניים בלבד. תוכנית הליבה לחטיבה העליונה לא נכללה בחוזר החדש, ונראה כי כיום אין תוכנית בתוקף.**²⁸ להלן המקצועות ושעות הלימוד המוקצות להם כפי שמוגדרים בתוכנית הליבה בחטיבת הביניים על פי חוזר המנכ"ל:²⁹

טבלה 2: מקצועות הליבה בחטיבת הביניים על פי חוזר מנכ"ל משרד החינוך, 2022

אשכול	מקצוע	כיתות	שעות שבועיות
שפות יסוד	שפת אם	ז'-ח'	3
		ט'	2
	מתמטיקה	ז', ט'	4
		ח'	5
	אנגלית	כל הכיתות	4
	מדעים וטכנולוגיה	ז'	4
ליבה חינוכית	אזרחות	ח'-ט'	5
	תרבות ישראל (ממלכתי בלבד)	ט'	2
	חינוך	ז'	1
		ח'	2
		ז'	2
		ח'-ט'	1
	חינוך גופני	ח'-ט'	2
	כל הכיתות	2	
	תנ"ך/מורשת		

ב-2009 התפרסם חוזר חדש, העוסק בחטיבת הביניים בלבד, והוא התקף גם כיום. התוכנית לחטיבה העליונה בוטלה ולא נקבעה תוכנית חדשה במקומה

²⁶ משרד החינוך, חוזר מיוחד כ', התשנ"ו, ארגון מערכת הלימודים בבית הספר העל-יסודי; אסף ויניגר, [מדיניות ארגון שעות הלימוד במערכת החינוך](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 18 בספטמבר 2022, עמ' 6.

²⁷ משרד החינוך, חוזר מנכ"ל תשס"ח/ח3(א), [תוכנית היסוד \(ליבה\) לחינוך העל-יסודי](#), 1 בנובמבר 2007.

²⁸ אסף ויניגר, [מדיניות ארגון שעות הלימוד במערכת החינוך](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 18 בספטמבר 2022, עמ' 7.

²⁹ משרד החינוך, חוזר מנכ"ל תשס"ט/ט8(א), [תוכנית היסוד \(הליבה\) לחטיבות הביניים בחינוך העל-יסודי](#), 1 באפריל 2009; הוראת שעה 0366 – החלפה, [תוכנית היסוד \(הליבה\) לחטיבות הביניים בחינוך העל-יסודי](#), 8 בנובמבר 2022. בטבלה מוצגים נתוני החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. בחינוך הממלכתי הערבי ישנן התאמות מבחינת שיעורי המורשת (במקום תרבות ישראל, תנ"ך ותושב"ע) וישנם שינויים קלים במספר השעות במקצועות מסוימים.

אשכול	מקצוע	כיתות	שעות שבועיות
ליבה חינוכית אקדמית: רוח וחברה	היסטוריה	6 ש"ש בשלוש שנים, לפי החלטת בית הספר	
	ספרות		
	גיאוגרפיה		
שפות נוספות	ערבית/צרפתית	ז'–ט'	3
לימודי בחירה	בחינוך הממלכתי – 14 ש"ש בשלוש שנים, 10 מהן בשפות היסוד		
	בחמ"ד – 5 ש"ש בכל שנה, לפי החלטת בית הספר ובכלל זה תנ"ך (נוסף על 6 הש"ש הנ"ל) ותושב"ע		

חוזר המנכ"ל המתווה את תוכנית היסוד לחטיבות הביניים מעורר כמה שאלות בנוגע למונחים המשמשים בו ובנוגע לאופן סידור המקצועות וסיווגם

אופן החלוקה של מקצועות תוכנית היסוד בחוזר המנכ"ל מעורר כמה שאלות: מה משמעות המונחים שנבחרו לתיאור האשכולות? מדוע אלו הקטגוריות שעל פיהן חולקו המקצועות? מדוע המקצועות מתמטיקה ומדעים וטכנולוגיה נכללו באשכול "שפות יסוד"? מהו הקשר התוכני בין המקצועות שנכללו באשכול "ליבה חינוכית"? מדוע המקצוע "תרבות ישראל" נכלל ב"ליבה חינוכית" ואילו תנ"ך/מורשת נכלל ב"ליבה אקדמית – רוח וחברה"? כפי שעולה מהטבלה, המקצוע "תרבות ישראל" נלמד בחינוך העברי הרגיל בלבד. המקצוע המקביל בחמ"ד הוא לימודי הקודש, אך אלה מוגדרים בחוזר כמקצועות בחירה עבור מוסדות החמ"ד, בניגוד לתרבות ישראל, שהוא מקצוע חובה בחינוך הממלכתי.

בשנת 2014 התפרסם חוזר מנכ"ל העוסק בארגון הלימודים בחטיבה העליונה ובחובות הנדרשות לשם קבלת תעודת סיום. בחוזר נקבע כי לשם קבלת תעודת בגרות על התלמיד להיבחן בבחינה חיצונית במקצועות מתמטיקה, אנגלית, היסטוריה, אזרחות, שפת אם וספרות (משתנה לפי מגזר), מקצועות המורשת (משתנה לפי מגזר) ובחינוך הערבי – גם שפה וספרות עברית. בנוסף עליו להיבחן במקצוע מורחב בהיקף של חמש יח"ל וללמוד כמה מקצועות שבהם מתקיימת הערכה פנימית בית ספרית, ובהם מדעים, חינוך גופני, שני מקצועות השכלה כללית ומעורבות חברתית. פירוט בנושא יובא בהמשך.³⁰

2.3 מסמכי ארגון הלימודים

בחוזרי המנכ"ל התקפים המפורסמים באתר החדש של משרד החינוך נכתב בהקדמה כי ההוראה נמצאת בתהליך עדכון וכתובה מחדש וכי יש לפעול בהתאם להנחיות **במסמך ארגון הלימודים**. בחוזר מצוין כי אם מתעוררת אי-בהירות, חוזר המנכ"ל הוא המסמך המחייב עד לפרסומו של החוזר החדש.³¹

³⁰ משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, הוראת קבע מס' 0230 – החלפה, [התוכנית הלאומית ללימודים משמעותית – החטיבה העליונה: ארגון הלימודים ותעודות הסיום – עדכון](#), 5 בספטמבר 2019.

³¹ משרד החינוך, הוראת שעה 0367 – החלפה, [תוכנית יסוד \(ליבה\) לחינוך היסודי במדינת ישראל](#), 9 בנובמבר 2022; הוראת שעה 0366 – החלפה, [תוכנית היסוד \(הליבה\) לחטיבות הביניים בחינוך העל-יסודי](#), 8 בנובמבר 2022.

בשנת 2011 החל משרד החינוך לפרסם לקראת פתיחת כל שנה, בכל שלב חינוך, מסמך מתנ"ה, מדריך ארוך ומפורט שבו נקבע גם אופן ארגון שעות ההוראה

כאמור, חוזרי המנכ"ל בנושא תוכנית הליבה עודכנו לאחרונה לפני כעשור וחצי. משנת 2011 החל משרד החינוך לפרסם לקראת פתיחה של כל שנת לימודים קובץ מסמכים הנקרא **מתנ"ה – מארז תכנון ניהול והיערכות**. המארז הוא מדריך ארוך ומפורט שבו נקבעו בין היתר העקרונות שלפיהם צריכים בתי הספר לארגן את שעות ההוראה, בהתאם למגזר ולפיקוח שאליהם הם משתייכים. מדי שנה התפרסמו שלושה מארזים: לחינוך הקדם-יסודי, לחינוך היסודי ולחטיבות הביניים. המשרד לא פרסם מארזים דומים עבור החטיבות העליונות. פרסום המארזים פסק בעקבות משבר הקורונה, שהשפיע רבות על מערכת החינוך.³²

בשנת תשפ"ב החל משרד החינוך לפרסם לקראת כל שנת לימודים מסמכים תמציתיים יותר – מסמכי ארגון הלמידה, המגדירים את חלוקת השעות למקצועות השונים בשני שלבי חינוך – היסודי וחטיבת הביניים, עבור כל כיתה, לפי מגזר. **המסמכים נועדו לאפשר גמישות ואוטונומיה רבות יותר לבית הספר, ועל כן לחלק מהמקצועות לא מוגדר מספר שעות מסוים, אלא מספר כולל של שעות עבור כמה מקצועות שבית הספר יכול להחליט כיצד לחלקן. לגמישות זו מגבלות מסוימות:** ראשית, יש ללמד את כל המקצועות המפורטים בכל שכבת גיל (לפחות חלק מהשנה). שנית, את המקצועות המסומנים בטבלה שלהלן בכחול חובה ללמד כל השנה, בכל שבוע ובכל שכבות הגיל. על פי מענה משרד החינוך לבקשת המידע של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, זוהי אחת מההגדרות של מקצועות הליבה: הם נלמדים מדי שנה, מדי שבוע.

משנת תשפ"ב משרד החינוך מפרסם לקראת כל שנת לימודים מסמכים תמציתיים יותר, מסמכי ארגון הלמידה

להלן מקצועות הלימוד ומערכת השעות המוגדרת לבתי ספר בחינוך היסודי הממלכתי-עברי שהתפרסמה במסמך ארגון הלמידה לשנת תשפ"ד:

³² אסף ויניגר, [מדיניות ארגון שעות הלימוד במערכת החינוך](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 18 בספטמבר 2022, עמ' 3.

טבלה 3: מערכת השעות בחינוך היסודי הממלכתי-עברי על פי מסמך ארגון הלמידה תשפ"ד³³

מסמכי ארגון
הלמידה אינם
תואמים לגמרי את
הנחיות חוזרי
המנכ"ל בעניין
תוכנית היסוד

שעות לימוד						מקצוע	אשכול
1	ה	ד	ג	ב	א	שכבת גיל	
32	32	31	31	29	29	שעות מחייבות לשבוע	
10	10	10	12	11	10	שפת אם עברית	אוריינות, שפתית, מורשת, חברה ורוח
						ספרות	
						תנ"ך (ב-ו)	
						מולדת חברה ואזרחות (ב-ד)	
						תרבות יהודית ישראלית (ב-ו)	
היסטוריה (ו)							
						גאוגרפיה (ה-ו)	
5	5	5	5	5	5	מתמטיקה	מתמטיקה
3	3	3	3	3	2	מדע וטכנולוגיה	ומדעים
4	4	4	2			אנגלית	שפה זרה
6	6	5	5	5	7	חינוך גופני	חינוך, תרבות ואורח חיים בריא
						זה"ב (א, ה)	
						שעת חינוך - מפתח	
						הל"ב	
						כישורי חיים	
						אומנויות (אומנות חזותית, קולנוע ומדיה, תיאטרון, מחיקה ומחול)	
4	4	4	4	5	5	למשל: קוד ורובוטיקה, חינוך פיננסי, שחמט, חקלאות ועוד	בחירה והעשרה

הגדרת סל השעות
לאשכול של כמה
מקצועות מאפשרת
למנהל בית הספר
גמישות בקביעת
שעות הלימודים עבור
כל מקצוע

יש לציין כי ישנם כמה שינויים במסמך זה לעומת חוזר המנכ"ל האחרון. ראשית, אם אכן המקצועות המופיעים בכחול הם מקצועות הליבה, אזי יש שוני גם מבחינת המקצועות הנכללים בליבה וגם מבחינת שעות הלימודים המוקצות להם. כך למשל, לפי המסמך הנ"ל בתי ספר רשאים ללמד את המקצוע שפת-אם בכיתה ב', כשעה בשבוע בלבד. המקצועות המוגדרים בחוזר המנכ"ל כלימודי חברה (אזרחות, היסטוריה, גיאוגרפיה) לא מופיעים כאן כתחומי ליבה, ואילו מקצועות העוסקים בחינוך חברתי-רגשי כגון שעת חינוך וכישורי חיים מהווים כאן כרבע ממקצועות הליבה.

בחינוך הממלכתי-דתי כל מקצועות הקודש (תפילה, תורה, נביא, הלכה, משנה, גמרא, פרשת שבוע) מסומנים כליבה. בחינוך הערבי והדרוזי מקצועות המורשת, המקבילים לתנ"ך וללימודי קודש בחינוך העברי, לא נכללים בליבה. כלומר, למעשה אין תוכנית ליבה משותפת לכלל המגזרים.

³³ משרד החינוך, ארגון הלמידה - יסודי; שנת הלימודים תשפ"ד (המסמך ללא תאריך, ללא ציון האגף המפיק וללא שם כותב או עורך).

מהו מקצוע ליבה?

הנושא של לימודי ליבה מעורר עניין בשיח הציבורי בישראל זה שנים רבות, יחד עם זאת, על פי המידע שיש בידינו, **אין הגדרה ברורה למקצוע ליבה ולא ברור מהי המשמעות המעשית של הגדרתו** ככזה. כמו כן, עולה מן הדברים כי גם כיום לא לגמרי ברור מהם מקצועות הליבה וכיצד הם נקבעים. כאמור, **בחוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953**, נקבע כי על שר החינוך לקבוע את תוכנית הלימודים של כל מוסד חינוך רשמי ועליה לכלול "תוכנית יסוד" שהשר יקבע, ושתהיה תוכנית חובה לכל מוסד כזה.

- בחוזר המנכ"ל שהתפרסם ב-2003 הוגדרה לראשונה תוכנית הליבה, ושם משמש מונח זה כשם נרדף לתוכנית היסוד המוגדרת בחוק. במסגרת תוכנית היסוד/ליבה מוגדרים מקצועות החובה בכל שכבת גיל בחינוך היסודי, ומספר השעות שיש ללמד אותם. כלומר, בחוזר זה אין הבדל בין לימודי יסוד, ליבה וחובה – תוכנית היסוד/ליבה היא שמגדירה את לימודי החובה. במסגרת זו הוגדרו שבעה מקצועות לימוד בחינוך היסודי (ושמונה בחינוך הערבי, הכולל גם שפת אם וגם שפה עברית) ו-13 מקצועות בחט"ב.
 - כאמור, חוזרי המנכ"ל בנושא תוכנית הליבה לא עודכנו זה למעלה מעשור. משנת 2011 המשרד מפרסם מסמכי ארגון למידה, המתווים את תוכנית הלימודים עבור כל שנה. אף כי בחוזר המנכ"ל מצוין כי בכל מקרה של אי-בהירות החוזר הוא המסמך המחייב, נראה כי בפועל ההתנהלות נקבעת בעיקר על פי הנחיות מסמך ארגון הלמידה.
 - במסמך ארגון הלמידה אין התייחסות להגדרות של לימודי חובה ובחירה, אך מפורטים בו המקצועות שיש ללמד בכל שכבת גיל, וחלקם מסומנים בכחול. סימון זה משמעו כי יש ללמד את הנושא כל השנה, בכל שבוע ובכל שכבות הגיל ואילו את שאר המקצועות יש ללמד לאורך השנה, אך לא בהכרח במתכונת שבועית. משתמע מהמסמך – וכך ציין גם המשרד בתשובה לשאלתנו בנידון – כי המקצועות המסומנים בכחול הם מקצועות הליבה.
 - בתשובה שמסר לנו משרד החינוך, ואשר תוצג בהרחבה להלן, מקצועות הליבה ומקצועות החובה מוצגים כשתי קטגוריות שונות ומובחנות, אך לא הצלחנו לקבל תשובה ברורה על מעמדן ועל ההבדלים ביניהן. אין חפיפה שלמה בין המקצועות המוגדרים כליבה בתשובת המשרד לבין המקצועות המסומנים בכחול במסמכי ארגון הלמידה, או לבין המקצועות המוגדרים בחוזר המנכ"ל העדכני.
- לסיכום, יש לציין כי לא זו בלבד שהמקורות השונים לקביעת הגדרת לימודי הליבה אינם תואמים זה את זה, אלא שלגבי מסמך ארגון הלמידה, שנראה כי הוא הקובע בפועל, לא ברור מי הגורם המקצועי האחראי לכתיבתו וכיצד הוא נקבע. בנושא משמעותי כמו לימודי הליבה – המוזכר בחקיקה ראשית, נקבע בחוזרי מנכ"ל ואף בית המשפט העליון נדרש לו – ראוי כי לכל הפחות תהליך ההחלטות יהיה ברור ושקוף.

3. תוכניות הלימודים הרשמיות הקיימות כיום במערכת החינוך

משרד מבקר המדינה בחן במהלך שנת 2011 את נושא מקצועות הלימוד במערכת החינוך.³⁴ על פי דוח המבקר, קיומה של רשימה מלאה ומעודכנת של כל מקצועות הלימוד המאושרים במערכת החינוך הוא בסיס לקיום תהליכי בחינה, החלטה והערכה נאותים בנושא זה, ולניהול סדור ומקצועי של הנושא. המבקר מציין בדוח את הצורך בניהול שוטף של רשימה כזאת לשם מתן תמונת מצב מהימנה ומידע עדכני ומלא על הנלמד במערכת החינוך, שהם חלק מתהליכי הערכה לצורך גיבוש מדיניות וקבלת החלטות. עם זאת, **מבדיקת המבקר עולה כי ב-2011 לא היו במשרד החינוך רשימות מלאות ומעודכנות של כל מקצועות הלימוד הנלמדים בשלבי החינוך השונים. במצב זה, כך נקבע בדוח, חסרה למשרד תשתית מידע מסודרת ועדכנית האמורה לשמש בסיס לטיפול, למעקב ולקבלת החלטות בנושא זה.**³⁵

על פי המבקר, רשימה מתעדכנת של המקצועות צריכה לשמש כלי בסיסי לקיום הערכה כוללת בהיבטים מערכתיים ותפעוליים של מערכת החינוך כגון פיתוח תוכניות לימודים וחומרי למידה, העסקת מורים ומפקחים, צורכי הכשרת מורים והדרכה והקצאת תקציבים ללימוד המקצוע. בדוח מצוין עוד כי עם כניסתו לתפקיד יו"ר המזכירות הפדגוגית בינואר 2010, הכין ד"ר צבי צמרת רשימה של 151 מקצועות לימוד לבגרות, הכוללת מקצועות חובה ובחירה, ואולם בדיקת המבקר העלתה כי גם רשימה זו לא הייתה מעודכנת וכללה מקצועות שהמשרד ביטל את בחינת הבגרות בהם, או שלא כללה מקצועות חדשים.³⁶

על פי העולה מתשובת המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך על פנייה עדכנית של מרכז המחקר והמידע של הכנסת (להלן: ממ"מ) בנושא זה, **גם כיום אין בידי המשרד רשימה מלאה של כל תוכניות הלימוד שיש בה הבחנה ברורה בין מקצועות הלימוד שהם חובה לבין מקצועות בחירה, ושמאפשרת מעקב מערכתית, פיקוח, התאמה ועדכון.** רשימה כזו הוכנה לבקשת הממ"מ, אך **לגבי תחומים מסוימים היה צורך בקבלת מידע בנפרד ממחלקות אחרות במשרד, האחראיות להפקת תוכניות לימודים שלמזכירות הפדגוגית אין נגיעה אליהן.**

להלן תוצג רשימת תוכניות הלימוד הכוללת את הפירוט שמסר משרד החינוך, לפי שלבי חינוך. יש לציין כי במהלך העבודה נוספו לרשימה תוכניות נוספות שמצאנו אך שלא צוינו על ידי המשרד, ולכן ייתכן שישנן תוכניות לימוד נוספות שלא נכללות כאן.

³⁴ מבקר המדינה, דוח ביקורת שנתי 62 לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים 2010, [מקצועות הלימוד בבתי הספר](#), 1 במאי 2012, עמ' 771-782.

³⁵ שם, עמ' 774.

³⁶ שם, עמ' 775.

מבדיקת מבקר
המדינה ב-2011 עלה
כי לא היו במשרד
החינוך רשימות של
כלל מקצועות
הלימוד – תשתית
מידע שהיא חיונית
לטיפול, מעקב
וקבלת החלטות
בנושא

כפי הנראה, גם כיום
אין בידי המשרד
רשימה מלאה של כל
תוכניות הלימוד.
ישנם תחומי לימוד
שאינם באחריות
המזכירות הפדגוגית

3.1.1 החינוך היסודי

טבלה 4: תוכניות הלימודים בחינוך היסודי³⁷

מעמד	מקצוע	תוכנית לימודים	שעות לימוד בשבוע
ליבה	מתמטיקה	מתמטיקה	5
	שפת אם	עברית (שפת אם) בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי	11-9 (כיתה א') 9-7 (כיתות ב'-ג')
		ערבית (שפת אם) בחינוך הערבי/בדואי	8-6 (כיתות ד'-ה') 7-5 (כיתה ו')
	אנגלית	ערבית (שפת אם) בחינוך הדרוזי והצ'רקסי	11-9 (כיתה א') 9-7 (כיתות ב'-ו')
		אנגלית	2 (כיתה ג') 4 (כיתות ד'-ו')
	מדעים	מדע וטכנולוגיה (א'-ט') ³⁸	2 (כיתה א') 3 (כיתות ב'-ו')
	מורשת	תנ"ך ממלכתי	2
חובה	לימודי חברה	מולדת, חברה ואזרחות	2 (כיתות ב'-ד')
		גיאוגרפיה - אדם סביבה	2 (כיתות ה'-ו')
	חנ"ג	חינוך גופני (כיתות א'-ב'; ג'-ו')	2
		מורשת	תרבות יהודית ישראלית (א'-ט')
	תלמוד ותושב"ע - ממלכת-דתי		2 (כיתות א'-ב') 4 (כיתות ג'-ו')
	היסטוריה	מורשת ודת אסלאם	2 (ב'-ו')
		תנ"ך - ממלכת דתי	7-5
		מורשת ודת נוצרית	2 (כיתות ב'-ו')
		מורשת דרוזית	1 (כיתות א'-ב') 2 (כיתות ד'-ו')
		היסטוריה, ממלכת עברי (ו'-ט')	2 (כיתה ו')
	עברית לדוברי ערבית	היסטוריה, ממלכת דתי (ו'-ט')	2
		היסטוריה, ממלכת דרוזי/צ'רקסי (ו'-י"ב)	2
		היסטוריה, ממלכת ערבי/בדואי	2
		עברית בחינוך הערבי/בדואי	2 (כיתות א'-ב') 5 (כיתות ג'-ו')
		עברית בחינוך הדרוזי/צ'רקסי (ב'-י"ב)	2 (כיתה ב') 5 (כיתות ג'-ו')
		מחול	2

³⁷ עדיית רובין, ממונה (בקרה ומעקב פדגוגי), המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, [טבלת תוכניות לימודים](#), מענה על בקשת מידע של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, התקבל בדוא"ל, 31 ביולי ו-6 באוגוסט 2023; אינה זלצמן, סמנכ"לית בכירה ומנהלת המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, [מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך](#), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023; מוהנא פארס, סמנכ"ל ומנהל מינהל החינוך הטכנולוגי, משרד החינוך, [מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך](#) (מכתב וטבלה), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023.

³⁸ לשם הנוחות הפרדנו בחלק זה בין שלבי החינוך, אך ישנן תוכניות המתייחסות לכמה שלבי חינוך. במקרים אלה נציין את הכיתות שעליהן חלה התוכנית בסוגריים.

מעמד	מקצוע	תוכנית לימודים	שעות לימוד בשבוע
	אומנויות (בחירה של נושא אחד)	תיאטרון (א'-ט')	2
		קולנוע	2
		אומנות חזותית	2
		מוסיקה	2
		מפתח הל"ב (ערכים ומיומנויות חברתיות)	1
		הכ"חות שבדרך (מיומנויות חברתיות-רגשיות)	1
		זהירות בדרכים	1 (כיתות א', ב', ה')
בחירה	שפות	ערבית בחינוך העברי	
		שיר של יום	1
		אורח חיים בריא	
		מדעי המחשב ורובוטיקה	2 (כיתות ד'-ו'), ניתן להרחבה
	חינוך ³⁹		
	כישורי חיים ⁴⁰		
	זה"ב ⁴¹		
	חינוך ⁴²		
	בריאות ⁴³		
	מדעים ⁴⁴		

על פי המזכירות הפדגוגית, בחינוך היסודי יש ארבעה מקצועות ליבה – שפת אם, מתמטיקה, אנגלית ומדעים. מקצוע התנ"ך נחשב למקצוע ליבה חמישי בחינוך הממלכתי בלבד

על פי המידע שנמסר מהמזכירות הפדגוגית, בחינוך היסודי ישנם ארבעה מקצועות ליבה עיקריים – שפת אם, מתמטיקה, אנגלית ומדעים, ובחינוך הממלכתי נוסף מקצוע ליבה חמישי – תנ"ך. כיוון שבמקצוע שפת אם יש תוכנית נפרדת לחינוך העברי, הערבי/בדואי והדרוזי/צ'רקסי, ישנן בסך הכול שבע תוכניות לימוד בתחומי הליבה. תוכנית הלימודים במדע וטכנולוגיה כוללת גם את חטיבת הביניים. כפי שצוין לעיל, **לא ברור מה מבחין מהותית ופרקטית בין הגדרת המקצוע כליבה ובין הגדרתו כחובה, וההבחנה לא תואמת את האסדרה הרשמית בנושא.**

על פי מידע זה, לימודי החובה כוללים חמישה תחומים עיקריים: לימודי חברה (מולדת, גיאוגרפיה, אזרחות), חינוך גופני, מורשת, היסטוריה ואומנויות. נוסף על כך, בבתי הספר הערביים חובה ללמוד גם עברית כשפה שנייה. לימודי החברה כוללים שתי תוכניות לימוד משלימות, הנלמדות בשכבות גיל שונות. לימודי המורשת כוללים בחינוך העברי את המקצוע תרבות יהודית ישראלית, בחינוך הממלכתי-דתי – את המקצועות תנ"ך ותלמוד ותושב"ע, ובחינוך הערבי – מורשת מוסלמית, נוצרית או דרוזית. גם במקצוע ההיסטוריה יש חלוקה לארבע תוכניות לפי מגזר, והתוכנית לחינוך הממלכתי שונה מזו של הממלכתי-דתי, המדגישה יותר את תולדות עם ישראל. בתחום האומנות יש חמישה מקצועות לימוד שלכל אחד תוכנית משלו, ומהם ניתן לבחור מקצוע אחד.

³⁹ אגף א' חינוך יסודי במינהל הפדגוגי.

⁴⁰ תוכנית של השירות הפסיכולוגי יעוצי (שפ"י) במינהל הפדגוגי. באתר הרשמי של שפ"י מוגדרת התוכנית כ"תחום ליבה חובה". משרד החינוך, שפ"ינט, [תוכנית כישורי חיים מהי?](#), כניסה: 27 בספטמבר 2023. במסמך ארגון הלימדה לשנת תשפ"ד מסומנת התוכנית ככחול, כלומר, נלמדת כתוכנית ליבה, לפי הגדרתה של המזכירות הפדגוגית. משרד החינוך, [ארגון הלימדה – יסודי: שנת הלימודים תשפ"ד](#), ללא תאריך.

⁴¹ אגף זה"ב, נגישות ואורח חיים בטוח במינהל הפדגוגי.

⁴² אגף א' חינוך יסודי במינהל הפדגוגי.

⁴³ תחום קידום בריאות במוסדות החינוך במינהל הפדגוגי בשיתוף עם משרד הבריאות.

⁴⁴ מינהל החינוך הטכנולוגי במשרד החינוך.

מלבד תחומים אלה, המונחים ומפוקחים על ידי המזכירות הפדגוגית, ישנם עוד שלושה מקצועות המפוקחים על ידי אגפי המינהל הפדגוגי: תוכנית מפתח ה"ב לשעת חינוך (אגף א' חינוך יסודי), תוכנית בתחום כישורי חיים (השירות הפסיכולוגי ייעוצי, שפ"י) ותוכנית הלימודים בזהירות בדרכים (אגף זה"ב, נגישות ואורח חיים בטוח), הנלמדת בכיתות א', ב' ו-ה'. בסך הכול קיימות בחינוך היסודי 23 תוכניות לימודים במקצועות החובה (חלקן תוכניות המשותפות לכמה שלבי חינוך).

בנוסף, ישנן כמה תוכניות לימודים במקצועות בחירה והעשרה בחינוך היסודי: בתחום המדעים ישנה תוכנית של מינהל החינוך הטכנולוגי במדעי המחשב ורובוטיקה; בתחום השפות ישנה תוכנית ללימוד ערבית בבתי ספר דוברי עברית כבר מכיתה ה'; בתחום הבריאות ישנה תוכנית לקידום אורח חיים בריא של המינהל הפדגוגי בשיתוף עם משרד הבריאות; בתחום החינוך יש תוכנית בשם "שיר של יום", ובה שיחה קצרה בפתיחת היום סביב שיר ישראלי.

3.1.2 חטיבת הביניים

טבלה 5: תוכניות הלימודים בחטיבת הביניים⁴⁵

שעות לימוד בשבוע	תוכנית לימודים	מקצוע	מעמד
15 (בשלוש שנים)	מתמטיקה	מתמטיקה	ליבה
9 (בשלוש שנים)	עברית (שפת אם) - ממלכתי וממלכתי-דתי (ז' - י"ב)	שפת אם	
15 (בשלוש שנים)	ערבית (שפת אם) בחינוך הערבי (כולל בדואי, דרוזי, צ'רקסי; ז' - י"ב)		
4	אנגלית	אנגלית	
14 (בשלוש שנים)	מדע וטכנולוגיה (א' - ט')	מדעים	
2	חינוך גופני	חנ"ג	
6 (בשלוש שנים)	גיאוגרפיה - אדם סביבה (ז' - י"ב)	לימודי חברה	
2 (כיתה ט')	אזרחות		
2	תנ"ך - ממלכתי-דתי (ז' - י"ב)	מורשת	
2	תנ"ך - ממלכתי (ז' - י"ב)		
5 (בשלוש שנים)	תרבות יהודית ישראלית (א' - ט')		
6 (בשלוש שנים)	תלמוד ותושב"ע - ממלכתי-דתי		
	מורשת ודת אסלאם		
	מורשת ודת נוצרית		
	מורשת דרוזית		
6	היסטוריה - ממלכתי-עברי (ו' - ט')	היסטוריה	
2	היסטוריה - ממלכתי-דתי (ו' - ח')		

⁴⁵ עדית רובין, ממונה (בקרה ומעקב פדגוגי), המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, [טבלת תוכניות לימודים](#), מענה על בקשת מידע של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, התקבל בדוא"ל, 31 ביולי ו-6 באוגוסט 2023; אינה זלצמן, סמנכ"לית בכירה ומנהלת המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך, התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023; מוהנא פארס, סמנכ"ל ומנהל מינהל החינוך הטכנולוגי, משרד החינוך, מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך (מכתב וטבלה), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023.

שעות לימוד בשבוע	תוכנית לימודים	מקצוע	מעמד	
2	היסטוריה - ממלכת-דרוזי/צ'רקסי (ו'י"ב)	ספרות		
2	היסטוריה - ממלכת-ערבי/בדואי (בערבית)			
2	ספרות - ממלכת עברי			
2	ספרות - ממלכת-דתי (ז'י"ב)			
2	ספרות - ממלכת ערבי/בדואי			
2	ספרות ממלכת דרוזי/צ'רקסי			
15 (בשלוש שנים)	עברית בחינוך הערבי בדואי (ג'י"ב)			עברית
7	עברית בחינוך הדרוזי צ'רקסי (ב'י"ב)	לדוברי ערבית		
2 (באחד מחמשת המקצועות בכל שנה)	מחול	אומנויות		
	תיאטרון			
	קולנוע			
	אומנות חזותית			
	מוסיקה			
1	הכ"חות שבדרך (מיומנויות חברתיות-רגשיות)	כישורי חיים ⁴⁶		
1	תוכנית הלימודים החברתית	חינוך ⁴⁷		
9 עד 6 (אחת מהשתיים)	ערבית בחינוך היהודי (ז'י"ב)	שפה זרה		
	צרפתית	שנייה		
3	אמהרית	שפות	בחירה	
3	רוסית			
3	ספרדית			
	אורח חיים בריא			בריאות ⁴⁸
	חינוך וספורט ימי			חנ"ג
	מדעי המחשב ורובוטיקה			מדעים ⁴⁹
1 (כיתה ט')	זהירות בדרכים			זה"ב ⁵⁰
5 מורחב + 5 רסיטל	מחול			אומנויות (מורחב)
	מוסיקה			

על פי המידע שנמסר מהמזכירות הפדגוגית, כמו בחינוך היסודי, גם בחטיבת הביניים ישנם ארבעה מקצועות ליבה עיקריים - שפת אם, מתמטיקה, אנגלית ומדעים. שלא כמו בחינוך היסודי, מקצוע התנ"ך לא נחשב מקצוע ליבה בשלב זה, ותוכנית שפת האם בערבית משותפת לכל המגזרים דוברי הערבית, כך שישנן חמש תוכניות לימוד ליבה, שחלקן משותפות לשלב היסודי (מדע וטכנולוגיה) וחלקן לחטיבה העליונה (שפת אם).

⁴⁶ השירות הפסיכולוגי ייעוצי (שפ"י) במינהל הפדגוגי.

⁴⁷ מינהל חברה ונוער.

⁴⁸ תחום קידום בריאות במוסדות החינוך במינהל הפדגוגי בשיתוף עם משרד הבריאות.

⁴⁹ מינהל החינוך הטכנולוגי במשרד החינוך.

⁵⁰ אגף זה"ב, נגישות ואורח חיים בטוח במינהל הפדגוגי.

לימודי החובה כוללים שמונה תחומים: לימודי חברה (גיאוגרפיה, אזרחות), חינוך גופני, מורשת, ספרות, היסטוריה, שפה זרה שנייה ואומנויות. בתי הספר דוברי הערבית מחויבים ללמוד עברית כשפה שנייה (תוכנית נפרדת לחינוך הערבי/בדואי ולחינוך הדרוזי/צ'רקסי). בבתי ספר עבריים חובה ללמוד שפה זרה שנייה – ערבית או צרפתית. בתחום המורשת יש שבע תוכניות לימוד שונות למגזרים השונים, בתחום ההיסטוריה יש ארבע תוכניות וכך גם בתחום הספרות. בתחום האומנות, כמו ביסודי, חמישה מקצועות לימוד שלכל אחד תוכנית משלו, ומהם ניתן לבחור מקצוע אחד. כמו כן קיימת תוכנית כישורי חיים המפוקחת על ידי שפ"י, ותוכנית לשעת חינוך. בשונה משלב היסודי – שבו התוכנית לשעת חינוך, הכ"חות שבדרך, מופקת על ידי שפ"י, בשלבי החינוך העל-יסודי ישנה תוכנית שעורך מינהל חברה ונוער.⁵¹ חוזר המנכ"ל המתווה תוכנית זו מתייחס אליה כ"תוכנית ליבה מחייבת לשעות חינוך".⁵² בסך הכול קיימות בחינוך היסודי 29 תוכניות לימודים במקצועות החובה.

מקצועות בחירה בחטיבת הביניים קיימים בתחומים של שפות, אומנויות, חינוך גופני, בריאות, מדעים וזה"ב (כיתה ט'). בתחום השפות יש תוכניות לימוד באמהרית, רוסית וספרדית, ובמקצועות המחול והמוסיקה אפשר להתחיל ללמוד במגמה מורחבת כבר בכיתה ט'. על פי הנתונים שיש בידונו, ישנן בסך הכול תשע תוכניות של לימודי בחירה בשלב חינוך זה. יחד עם זאת, כאמור, המידע על חלק מהתוכניות הגיע ממקורות שונים, וחלקו נמצא בבדיקה עצמאית שערכנו. כיוון שאין גוף אחד המרכז את כלל תוכניות הלימודים במערכת ועוקב אחריהן, קשה לקבוע בדיוק כמה תוכניות לימודים אכן קיימות בכל שלב, בעיקר בתחומי הבחירה.

3.1.3 החטיבה העליונה

טבלה 6: תוכניות הלימודים בחטיבה העליונה (מלבד תוכניות מינהל החינוך הטכנולוגי)⁵³

מעמד	מקצוע	תוכנית לימודים	שעות לימוד בשבוע
ליבה	מתמטיקה	מתמטיקה (רגיל - 3 יח"ל)	5
	שפת אם	ערבית (שפת אם) בחינוך הערבי/בדואי	3
		ערבית (שפת אם) בחינוך הדרוזי/צ'רקסי (ז'י"ב)	3
	אנגלית	ערבית (שפת אם) – ממלכת וממלכת-דתי	3 (י"א)
אנגלית (רגיל 3 יח"ל)		5	
חובה	מדעים	מבוא למדעים – ביולוגיה	3 (רק בכיתה י') (רגיל -
		מבוא למדעים – פיזיקה	1 יח"ל, בחירה 1 מ-6)

⁵¹ משרד החינוך, מינהל חברה ונוער, [תוכנית הלימודים החברתית – שעת חינוך](#), כניסה: 22 בינואר 2023.

⁵² משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, תשס"ח/3(א), [תוכנית ליבה מחייבת לשעות חינוך בכיתות ז'–י"ב לטיפול השייכות, המימוש העצמי והמעורבות החברתית](#), 1 בנובמבר 2007.

⁵³ עדית רובין, ממונה (בקרה ומעקב פדגוגי), המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, [טבלת תוכניות לימודים](#), מענה על בקשת מידע של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, התקבל בדוא"ל, 31 ביולי ו-6 באוגוסט 2023; אינה זלצמן, סמנכ"לית בכירה ומנהלת המינהל הפדגוגי, משרד החינוך, [מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך](#), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023; מוהנא פארס, סמנכ"ל ומנהל מינהל החינוך הטכנולוגי, משרד החינוך, [מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך](#) (מכתב וטבלה), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023.

שעות לימוד בשבוע	תוכנית לימודים	מקצוע	מעמד
	מבוא למדעים – מדעי כדור הארץ		
	מבוא למדעים – כימיה		
	מבוא למדעי הסביבה		
	מדע וטכנולוגיה לכול (מוט"ל)		
2	אזרחות	אזרחות	
2 יח"ל	אזרחות – עצמאי חרדי		
2	חינוך גופני	חנ"ג	
6	היסטוריה – ממלכתי-עברי	היסטוריה	
2	היסטוריה – ממלכתי-דתי		
2 יח"ל	היסטוריה – עצמאי חרדי		
2	היסטוריה – ממלכתי דרוזי/צ'רקסי		
2	היסטוריה – ממלכתי ערבי / בדואי		
2	ספרות – ממלכתי-עברי	ספרות	
2	ספרות – ממלכתי-דתי		
2 יח"ל	ספרות – עצמאי חרדי		
2	ספרות – ממלכתי ערבי/בדואי		
2	ספרות – ממלכתי דרוזי/צ'רקסי		
2	תנ"ך – ממלכתי (ז'י"ב)	מורשת	
9 ב-3 שנים	תנ"ך – ממלכתי-דתי		
3 יח"ל	תנ"ך – עצמאי חרדי		
2 (כיתה י'); 3 (כיתה י"א); 4 (כיתה י"ב)	תלמוד ותושב"ע – ממלכתי-דתי		
3	מחשבת ישראל – ממלכתי-דתי		
3 יח"ל	יהדות – עצמאי חרדי		
3	מורשת ודת אסלאם		
3	מורשת ודת נוצרית		
3	מורשת דרוזית		
1	הכ"חות שבדרך (מיומנויות חברתיות-רגשיות); שעת חינוך	כישורי חיים + חינוך ⁵⁴	
1	חינוך תעבורתי (כיתה י')	זה"ב	
2	עברית בחינוך הערבי/בדואי	עברית	
3	עברית בחינוך הדרוזי/צ'רקסי	לדוברי ערבית	
5 מורחב + 5 רסיטל	תיאטרון	אומנויות	בחירה / מורחב
	קולנוע		
	אומנות חזותית		
	מחול		
	מוסיקה		
5	תקשורת		חנ"ג
5	חינוך גופני		
5	חינוך וספורט ימי		

⁵⁴ מינהל חברה ונוער והשירות הפסיכולוגי ייעוצי (שפ"י) במינהל הפדגוגי.

שעות לימוד בשבוע	תוכנית לימודים	מקצוע	מעמד	
5	מדעי החקלאות	מדעים		
	מדעי החקלאות – השכלה כללית			
5	מדעי התזונה			
	תעודות גמר בחקלאות – פינת חי, גננות, תזונה			
7-6	מתמטיקה (5/4 יח"ל)			
15 בשלוש שנים	ביולוגיה			
15 בשלוש שנים	מדעי הסביבה			
15 בשלוש שנים	כימיה			
15 בשלוש שנים	פיזיקה			
15	מדעי כדור הארץ			
5	מדעי החברה (כלכלה, סוציולוגיה, מדעי המדינה ופסיכולוגיה)	מדעי החברה		
2	כלכלה (2 מ-4)⁵⁵			
1 (כיתה י')	כלכלה – השכלה כללית			
2	סוציולוגיה (2 מ-4)			
1 (כיתה י')	סוציולוגיה – השכלה כללית: טקסים			
1 (כיתה י')	סוציולוגיה – השכלה כללית: גיל ההתבגרות			
1 (כיתה י')	סוציולוגיה – השכלה כללית: מגדר			
2	מדעי המדינה (2 מ-4)			
2	פסיכולוגיה (2 מ-4)			
1 (כיתה י')	פסיכולוגיה – השכלה כללית			
15 (בשנתיים עד שלוש)	לימודי א"י וארכיאולוגיה			
1 (כיתה י')	לימודי א"י וארכיאולוגיה – השכלה כללית			
15 (בשנתיים עד שלוש)	לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה בחינוך הדרוזי			
15 (בשנתיים עד שלוש)	גיאוגרפיה – אדם סביבה			
1 (כיתה י')	גיאוגרפיה – אדם סביבה – השכלה כללית			
5	פילוסופיה			
1 (כיתה י')	פילוסופיה – השכלה כללית			
2+3 הרחבה	תנ"ך – ממלכתי			מורשת
6 ב-3 שנים	תנ"ך – ממלכתי דתי			
5 יח"ל	תנ"ך – חרדי עצמאי			
15 (בשנתיים עד שלוש)	מחשבת ישראל (ממלכתי)			
3 עד 5	מחשבת ישראל – ממלכתי-דתי			
15 (בשנתיים עד שלוש)	תושב"ע, משפט עברי ומחשבת ישראל (ממלכתי)			
5 יח"ל	יהדות – עצמאי חרדי			
5	מורשת ודת אסלאם			
5	מורשת דרוזית			
3	אזרחות	אזרחות		

⁵⁵ ניתן ללמוד את המקצוע מדעי החברה כמקצוע מורחב של 5 יח"ל, ובמסגרתו בוחרים שני מקצועות מארבעה: מדעי המדינה, סוציולוגיה, כלכלה, פסיכולוגיה.

שעות לימוד בשבוע	תוכנית לימודים	מקצוע	מעמד
9	היסטוריה – ממלכתי עברי	היסטוריה	
3+2 הרחבה	היסטוריה – ממלכתי דתי		
3+2 הרחבה	היסטוריה – ממלכתי דרוזי/צ'רקסי		
3+2 הרחבה	היסטוריה – ממלכתי ערבי / בדואי		
3+2 הרחבה	ספרות – ממלכתי	ספרות	
4+1 הרחבה	ספרות – ממלכתי דתי		
	ספרות – ממלכתי-דתי – השכלה כללית		
3+2 הרחבה	ספרות- ממלכתי ערבי/בדואי		
	אנגלית (4/5 יח"ל)	שפות	
5	רוסית		
5	גרמנית		
5	סינית		
5	איטלקית		
4	ספרדית		
5	יידיש		
5	ערבית בחינוך העברי		
5	עולם הערבים והאסלאם		
5	צרפתית (שפה זרה שנייה)		
5	אמהרית		
5	עברית (שפת אם) – על-יסודי ממלכתי וממלכתי-דתי		
5	עברית בחינוך הערבי/בדואי (ג'-י"ב)		
5	עברית בחינוך הדרוזי/צ'רקסי		
5	ערבית (שפת אם) בחינוך הדרוזי והצ'רקסי		
5	ערבית (שפת אם) בחינוך הערבי/בדואי		

על פי המידע שנמסר מהמזכירות הפדגוגית, בחטיבה העליונה יש שלושה מקצועות ליבה: שפת אם, מתמטיקה ואנגלית, ובהם חמש תוכניות לימוד (התוכניות בשפת אם מותאמות מגזר). בשלב חינוך זה ישנם תשעה מקצועות חובה (מדעים, חינוך גופני, לימודי חברה, היסטוריה, ספרות, אזרחות, מורשת, עברית לדוברי ערבית, חינוך תעבורתי) ועבורם קיימות 27 תוכניות לימודים. כאמור, חלק מהתוכניות הן תוכניות רב-שלביות, כפי שמצוין בטבלה.

על פי המידע שנמסר מהמזכירות הפדגוגית, בתחומי הבחירה ישנן 53 תוכניות לימודים.

יחד עם זאת, בבדיקה שערכנו של תוכניות הלימודים מצאנו תוכניות נוספות שאינן נכללות ברשימה זו. משל, בתחום החינוך הגופני קיימת גם תוכנית לימודים של ספורט ימי. בכמה תחומים קיימת תוכנית לימודים נפרדת המיועדת להשכלה כללית, תוכנית מבואית עבור תלמידי כיתה י' בהיקף של יחידת לימוד אחת.⁵⁶ תוכניות מעין אלה קיימות במקצועות מדעי

⁵⁶ החל משנה"ל תשע"ה חלה בחטיבה העליונה חובת למידת מקצועות להשכלה כללית. תוכנית לימודים להשכלה כללית היא תוכנית לימודים קצרה, מבואית, שבית הספר בוחר ללמד להעשרה בלבד. לימוד שני מקצועות השכלה כללית הוא תנאי לזכאות לתעודת בגרות. המקצוע מוערך בהערכה פנימית בלבד. משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, הוראת קבע מס' 0230 – החלפה, [התוכנית הלאומית ללימודים](#)

החברה, מדעי החקלאות, ספרות ועוד. במקצוע הסוציולוגיה יש שלוש תוכניות חלופיות בנושאים שונים עבור יחידת הלימוד בהשכלה כללית. במקצועות אזרחות, היסטוריה, ספרות, יהדות ותנ"ך יש תוכניות לימוד נפרדות עבור החינוך החרדי העצמאי, ויש מפמ"ר ייעודי האחראי למקצועות אלה.⁵⁷

3.1.3.1 חובת היבחנות וחובת למידה לשם קבלת תעודת בגרות

בחיבה העליונה התלמידים נבחנים במבחני בגרות, שהצלחה בהם היא התנאי לזכאות לתעודת בגרות. לתוכניות הלימודים במקצועות שבהם נבחנים התלמידים לבגרות יש חשיבות רבה יותר מבחינת התלמידים וגם מבחינת בית הספר. על פי אתר משרד החינוך, על מנת להיות זכאים לתעודת בגרות בסיום לימודיהם, חובה על התלמידים לעבור בחינת בגרות חיצונית בכמה מקצועות, להיבחן בהצלחה במספר מסוים של יחידות לימוד, וללמוד כמה מקצועות נוספים שבהם הם נבחנים או מוערכים באופן פנימי על ידי בית הספר.⁵⁸

שם זכאות לתעודת בגרות על התלמידים לעבור בחינת בגרות חיצונית בכמה מקצועות. בחינוך הממלכתי המקצועות הם עברית, תנ"ך, ספרות, היסטוריה, אזרחות, מתמטיקה ואנגלית, ומקצוע מוגבר אחד לפחות

הגדרת קבוצת מקצועות החובה לבחינה משתנה בין מגזרי החינוך, וכך גם היקף יחידות הלימוד שהם כוללים. בחינוך הממלכתי המקצועות שחובה להיבחן בהם לשם זכאות לתעודת בגרות הם עברית, תנ"ך, ספרות, היסטוריה, אזרחות (2 יח"ל כל אחד), מתמטיקה ואנגלית (3 יח"ל כל אחד) – סך הכול: 16 יח"ל חובה. בחינוך הממלכתי-דתי על התלמידים להיבחן בספרות ומחשבת ישראל במקום ספרות, ובנוסף בתלמוד ותורה שבעל פה (3 יח"ל) – סך הכול: 20 יח"ל. בחינוך הערבי חובה להיבחן גם בערבית ובתרבות ומורשת אסלאם או מורשת ודת נוצרית או תרבות ומורשת דרוזית (1 יח"ל) במקום תנ"ך וספרות – סך הכול: 17 יח"ל. בחינוך החרדי יש להיבחן במקצוע יהדות או תלמוד או תורה שבעל פה (3 יח"ל) – סך הכול: 20 יח"ל.⁵⁹

נוסף על המקצועות האמורים, המוגדרים עבור כל מגזר חינוך כמקצועות שבהם יש חובת היבחנות, כל תלמיד חייב להיבחן גם במקצוע אחד מוגבר לפחות בהיקף של 5 יח"ל, ולהגיע בסך הכול ל-21 יח"ל לפחות שבהן נבחן ועבר בהצלחה. כמו כן, ישנם מקצועות נוספים המוגדרים כמקצועות שלמידתם היא חובה, שבהם כאמור התלמידים מוערכים באופן פנימי על ידי בית הספר: מבוא למדעים (פיזיקה, ביולוגיה, כימיה, או מדע וטכנולוגיה), שני מקצועות בחירה בהשכלה כללית, חינוך גופני ומעורבות חברתית. על פי האתר של משרד החינוך, ישנם

משמעותית – החטיבה העליונה: ארגון הלימודים ותעודות הסיום – עדכון, 5 בספטמבר 2019; אגף א' לפיתוח פדגוגי, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, תוכניות לימודים להשכלה כללית בתחומי הדעת, כניסה: 21 בנובמבר 2023.

⁵⁷ משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, הפיקוח על המקצועות העצמאיים, כניסה: 3 במרץ 2024.

⁵⁸ משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף בכיר בחינוך, זכאות לתעודת בגרות; תיק תוכניות לימודים לעובדי הוראה, חטיבה עליונה, כניסה (לכל הפריטים): 22 בינואר 2024.

⁵⁹ משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף בכיר בחינוך, זכאות לתעודת בגרות, כניסה: 22 בינואר 2023.

שני מקצועות נוספים שהם בגדר חובת למידה: שעת חינוך וחינוך תעבורתי.⁶⁰ ניתן לראות בכך המחשה נוספת לחוסר הבהירות סביב הגדרת מקצועות הליבה והחובה, כפי שתוארה לעיל.

3.1.3.2 מקצועות מינהל החינוך הטכנולוגי

חלק גדול ממקצועות הבחירה בחטיבה העליונה מפוקחים על ידי מינהל החינוך במשרד החינוך ולא על ידי המזכירות הפדגוגית

חלק גדול ממקצועות הבחירה בחטיבה העליונה אינם מפוקחים על ידי המזכירות הפדגוגית, אלא על ידי מינהל החינוך הטכנולוגי במשרד החינוך. הטבלה שלהלן מסכמת את הנתונים על תוכניות הלימוד כפי שנמסרו ממינהל החינוך הטכנולוגי. מדובר על תוכניות הרחבה בהיקף של 5 יחידות לימוד. בכל תחום יש מקצוע מוביל, שהוא חובה למי שבוחר במגמה, ותחומי התמחות אפשריים, שמהם על הלומד לבחור תחום אחד. במקצועות מסוימים יש התמחות אחת בלבד ואין בחירה.

טבלה 7: תוכניות הלימודים בחטיבה העליונה בפיקוח מינהל החינוך הטכנולוגי⁶¹

תחום	מקצוע מוביל	התמחויות
מערכות ייצור ממוחשבות	מכניקה הנדסית	תכנון וייצור - מערכות תיב"ם
		תחזוקת מערכות מכניות
הנדסת אלקטרוניקה ומחשבים	אלקטרוניקה ומחשבים	מערכות מחשוב ובקרה
		מערכות מחשבים
		מערכות תקשורת ואלקטרוניקה
הנדסת בנייה ואדריכלות	טכנולוגיות בנייה	אדריכלות ועיצוב פנים
		תכנון הנדסי של מבנים
הנדסת תוכנה	מדעי המחשב	תכנון ותכנות מערכות סייבר
ביוטכנולוגיה	מערכות ביוטכנולוגיה	יישומים בביוטכנולוגיה
ניהול עסקי	מינהל וכלכלה	ניהול משאבי אנוש
		חשבונאות
		שיווק וקידום מכירות
הנדסת תעשייה וניהול	ניהול התפעול	ניהול הייצור
תיירות ופנאי	תיירות	ניהול תיירותי
		ניהול מלונאי
		עיצוב המוצר
אומנויות העיצוב	אומנות שימושית	עיצוב אופנה ותלבשות
טכנולוגיות תקשורת	אופטיקה יישומית	מערכות טלוויזיה וקולנוע
		מערכות צילום

⁶⁰ משרד החינוך, תיק תוכניות לימודים לעובדי הוראה, **חטיבה עליונה**, כניסה: 22 בינואר 2023.

⁶¹ מוהנא פארס, סמנכ"ל ומנהל מינהל החינוך הטכנולוגי, משרד החינוך, **מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך** (מכתב וטבלה), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023. חלק זה של הטבלה מפרט את תוכניות הלימוד במקצועות שלהם אחראי מינהל החינוך הטכנולוגי ולא המזכירות הפדגוגית. בכל תחום קיים מקצוע מוביל (השורה הראשונה), הוא שהוא מקצוע חובה לכל תלמידי המגמה, ותחומי התמחות אפשריים.

תחום	מקצוע מוביל	התמחויות
מערכות בריאות	מדעי הבריאות	מערכות רפואיות
חינוך	פסיכולוגיה התפתחותית	יישומי פעילויות בחינוך
		עשייה חינוכית בגיל הרך
		ספרות ילדים ונוער
		ספרות ילדים במגזר הערבי
מערכות ימיות	מדעי הים	ימאות וספינות
יזמות עסקית	מנהיגות ויזמות	השפעה ויזמה חברתית
עיצוב שיער וטיפוח החן	יסודות בעיצוב שיער	יישומי עיצוב שיער וטיפוח החן
החן	ובטיפוח החן	
מדעית הנדסית	מדעי ההנדסה	טכנולוגיה מוכללת
מדיה ופרסום	תקשורת וחברה	תקשורת אלקטרונית
		פרסום ויחסי ציבור
הנדסת מכונות	בקרה במכונות	מערכות תעופה
		מכטרוניקה
		תרמודינמיקה טכנית ימית
מערכות בקרה ואנרגיה	מערכות חשמל	מערכות הספק פיקוד ובקרה
		מערכות בקרת אקלים
מלונאות	מדעי התזונה	בישול מלונאי
		אפייה מלונאית
תקשוב	מערכות תקשוב	תשתיות מחשוב ותקשוב
		תחזוקת מערכות סולריות
מידע ונתונים	ניתוח ואיתור מידע	מידע וידע באינטרנט
תחבורה מתקדמת	מדעי תחבורה מתקדמת	יישומי האוטוטק
		הנדסת אוטוטק
		תכנות אוטוטק

על פי הנתונים שנמסרו ממינהל החינוך הטכנולוגי, המינהל מפקח על הוראתם של 23 תחומי לימוד, שבכל אחד מהם מקצוע מוביל ונושא התמחות אחד או יותר – 41 מסלולי לימודים ו-64 תוכניות לימודים בסך הכול. בבדיקתנו מצאנו גם שלוש תוכניות במקצועות המפוקחים על ידי מינהל החינוך הטכנולוגי (בתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית) שלא הופיעו במידע שמסר המינהל, כך שיתכן כי רשימה זו אינה סופית.

3.1.4 סיכום: תוכניות הלימודים הרשמיות במערכת החינוך

בטבלה שלהלן מוצג סיכום המידע שהתקבל ונאסף מהמקורות השונים בנוגע לתוכניות הלימודים הרשמיות במערכת החינוך בכל אחד מהשלבים, לפי מעמדן. לצד סיכום התוכניות

הכללי הוספנו סיכום של התוכניות האפשריות בזרם הממלכתי-עברי בלבד, כדי לתת אינדיקציה להשפעת הפיצול לזרמי חינוך על ריבוי התוכניות.

טבלה 8: סיכום תוכניות הלימודים במערכת החינוך

ממלכתי-עברי בלבד	סה"כ כללי				יסודי חטיבת ביניים חטיבה עליונה
	%		בחירה	חובה	
22	14%	34	4	23	7
29	17%	43	9	29	5
136	69%	173	136 ⁶²	32	5
187		250	149	84	17
			60%	33%	7%
					סך הכול
					%

בדיקתנו מעלה כי במערכת החינוך יש 250 תוכניות לימודים רשמיות. כ-60% מהתוכניות הן במקצועות בחירה, וכ-70% מהן נלמדות בחטיבה העליונה

על פי נתונים שיש בידינו, ישנן כיום כ-250 תוכניות לימודים רשמיות במערכת החינוך. רוב התוכניות שייכות לחטיבה העליונה ולתחומי הבחירה. בשלב היסודי יש 34 תוכניות לימוד, בחטיבת הביניים 43 תוכניות, ובחטיבה העליונה 173 תוכניות. בכל השלבים יחדיו יש 17 תוכניות בתחומי הליבה, 84 בנושאי החובה ו-149 בתחומי הבחירה.

לשם השוואה, בחינוך הממלכתי-עברי בלבד ישנן בסך הכול 187 תוכניות, 63 פחות מכלל התוכניות במערכת

בחינוך הממלכתי-עברי בלבד יש 22 תוכניות לימוד בחינוך היסודי (12 פחות מכלל התוכניות בשלב זה), 29 בחטיבת הביניים (14 תוכניות פחות מהסך הכללי), ו-136 בחטיבה העליונה (37 תוכניות פחות מהסך הכללי). בסך הכול, ישנן בחינוך הממלכתי-עברי 187 תוכניות, 63 פחות מהתוכניות בכלל הזרמים.

תוכניות לימוד המופקות על ידי בתי ספר

מלבד תוכניות הלימוד שמשרד החינוך מפיק בעצמו ומפקח על יישומן, המשרד מאפשר לבתי הספר בחטיבה העליונה ליזום ולפתח **תוכניות לימוד ייחודיות** באישור המזכירות הפדגוגית, זאת במטרה להגביר את האוטונומיה הפדגוגית, הגיוון והייחודיות של בתי הספר.⁶³ הנהלים להפעלת תוכניות לימודים ייחודיות מפורטים בחוזר מנכ"ל מ-2013.⁶⁴ על פי החוזר, אגף א' לפיתוח פדגוגי במזכירות הפדגוגית הוא המופקד על הנחיית בתי הספר העל-יסודיים בכל המגזרים בפיתוח תוכניות לימודים ייחודיות, על בדיקת התוכניות, על אישורן, על בקרת הפעלתן ועל הערכתן. על פי החוזר, תוכנית ייחודית לא יכולה להחליף מקצוע חובה, אך היא יכולה להוסיף יחידות לימוד במקצוע חובה כדי ללמדו בהרחבה עד 5 יח"ל, או להיות תוכנית בחירה חלופית שבה התלמידים יכולים לבחור כמגמה (עד 5 יח"ל). בית הספר רשאי לפתח ולהפעיל עד שתי תוכניות ייחודיות, ורק שתי תוכניות יכולות להיכלל בתעודת הבגרות של כל תלמיד. הערכת ההישגים

⁶² תוכניות המפוקחות על ידי המזכירות הפדגוגית ו-67 תוכניות המפוקחות על ידי מינהל החינוך הטכנולוגי. משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, אגף א' לפיתוח פדגוגי, **אודות תוכניות לימודים ייחודיות**, כניסה: 24 באוקטובר 2023.
⁶⁴ משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, הוראת קבע מס' 0168, **הפעלת תוכניות לימודים ייחודיות**, 1 באוקטובר 2013.

בתוכניות הייחודיות יכולה להיעשות על ידי בחינת בגרות ייחודית שתוכן לשם כך, או על ידי עבודה מסכמת. את שאלון הבחינה או את מתווה העבודה המסכמת, ואת המחון שעל פיו יינתנו הציונים, על בית הספר להגיש לאישור האגף לפיתוח פדגוגי בהתייעצות עם מפמ"ר התחום. פירוט התוכניות הייחודיות שפותחו על ידי בתי ספר מופיע באתר האגף לפיתוח פדגוגי. יש תחומים שבהם פותחו רק תוכניות אחדות, כמו כימיה, מתמטיקה, גיאוגרפיה ופילוסופיה, ולעומת זאת יש נושאים שבהם למעלה מעשר תוכניות, כגון מינהל עסקים, משפטים וקרימינולוגיה. כמה נושאים ייחודיים שראוי לציין הם יזמות חברתית, מגדר, מדעי המוח, פרחי אחריות, לימודי חירום, חילוץ והצלה, ביולוגיה ימית, טיפול ואימון חיות הבר בספארי, אגרואקולוגיה עירונית, לימודי איראן, לימודי השפה הסינית ולימודי לטינית.⁶⁵

3.2 מנגנון הפיקוח על תוכניות הלימודים

בכל תחום לימוד יש מנהל תחום דעת (מפמ"ר), הממונה על תוכניות הלימודים, על חומרי הלימוד וגם מרכז את ועדת המקצוע בנושא

כאמור, בכל אחד מתחומי הלימוד ישנם **מנהלי תחומי דעת (מפמ"רים)** הממונים על תוכניות הלימודים ועל חומרי הלימוד. המפמ"ר גם מרכז את ועדת המקצוע בתחום הדעת שבאחריותו. תפקיד ועדות המקצוע הוא לייעץ ליושב-ראש המזכירות הפדגוגית בהתוויית מדיניות הוראת תחומי הדעת השונים במערכת החינוך.⁶⁶

משרד מבקר המדינה בחן את נושא הפיקוח על הוראת תחומי הדעת במשרד החינוך ב-2009.⁶⁷ בדוח המבקר צוין כי תפקיד המפמ"ר הוגדר בחוזר מנכ"ל משנות השמונים, וכי למרות השינויים הרבים שחלו מאז, החוזר לא עודכן. על פי הדוח, קיימת אי-בהירות בנוגע לתפקידם של המפמ"רים, שעולה גם מעדויותיהם וגם ממסקנותיה של ועדה פנימית במשרד שבחנה את הנושא.⁶⁸

מבדיקה שערך מבקר המדינה ב-2009 עלה כי קיימת אי-בהירות בנוגע לתפקיד המפמ"רים, וכי הם חסרים מידע רב בנוגע להיקפי הוראת המקצוע שבאחריותם

מתשובות המפמ"רים לשאלון של המבקר עולה כי כמה מהם לא ידעו כמה מורים מלמדים את המקצוע שבאחריותם, כמה תלמידים לומדים אותו ומה רמת הידע של המורים. עוד ציינו המפמ"רים שמקצועות חובה מסוימים אינם נלמדים בכל בתי הספר. לדוגמה, מפמ"רית גיאוגרפיה ציינה כי כשליש מבתי הספר בחט"ב לא מלמדים את המקצוע כלל, וכשליש מלמדים אותו באופן חלקי. רוב המפמ"רים דיווחו כי אין ביכולתם לאכוף את ההנחיות הפדגוגיות להוראת המקצוע.⁶⁹

⁶⁵ משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, אגף א' לפיתוח פדגוגי, [תוכניות לימודים ייחודיות שפותחו](#), כניסה: 24 באוקטובר 2023.

⁶⁶ אתר משרד החינוך, [המזכירות הפדגוגית: אודותינו](#), כניסה: 6 בספטמבר 2023.

⁶⁷ מבקר המדינה, דוח ביקורת שנתי 359 לשנת 2008 ולחשבונות שנת הכספים 2007, [הפיקוח על הוראת תחומי דעת](#), 6 במאי 2009, עמ' 773-786.

⁶⁸ שם, עמ' 779-781.

⁶⁹ שם, עמ' 781-785.

עוד צוין בדוח המבקר כי אין תחימת גבולות מספקת בין המקצועות ובכ-60% מהמקצועות קיימת חפיפה בנושאי הלימוד. הגדרה מדויקת יותר ושיטתית של נושאי הלימוד תמנע ריבוי מקצועות עקב כפילויות. בעניין ועדות המקצוע ציין הדוח כי חלק מהן לא התכנסו באופן קבוע אפילו אחת לשנה מתוך שלוש שנים שנבדקו.⁷⁰

בטבלה שלהלן מוצגים נתונים בנוגע למספר משרות המפמ"ר (או מדריך/מפקח בתקן מפמ"ר) ומספר ועדות המקצוע במערכת החינוך, כפי שנמסרו מהמזכירות הפדגוגית במענה על בקשת מרכז המחקר והמידע בנושא.

טבלה 9: משרות מפמ"ר וועדות מקצוע בתוכניות לימודים שבפיקוח המזכירות הפדגוגית⁷¹

מקצוע	משרות מנהל תחום ידע (מפמ"ר)	משרות מדריך/מפקח בתקן מפמ"ר	ועדות מקצוע
מתמטיקה	1	מפקח	1
	1	מפקח	1
אנגלית	1		1
	1		1
שפת אם עברית	1		1
	1		1
שפת אם ערבית	1		1
	1		1
	1		1
ספרות	1		1
	0.66		1
	1		1
	1		1
חינוך גופני	1	מפקחים במחוזות	1
אומנויות	0.5		1
	0.5		1
	0.5		1
	0.5		1
	0.5		1
מוסיקה	1	מפקח חרדי	1
מדע וטכנולוגיה (יסודי)	1	מפקח	1
מדע וטכנולוגיה לכול (על-יסודי)	0.66		1
מדעי החקלאות	1	מפקח	1
ביולוגיה	1		1
מדעי הסביבה	0.5		1
כימיה	1		1
פיזיקה	1		1

דוח המבקר הובא עדויות של מפמ"רים על כך שישנם מקצועות חובה שלא נלמדים בכלל בתי הספר

⁷⁰ שם, עמ' 776-777, 782.

⁷¹ עדית רובין, ממונה (בקרה ומעקב פדגוגי), המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, טבלת תוכניות לימודים, מענה על בקשת מידע של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, התקבל בדוא"ל, 31 ביולי ו-6 באוגוסט 2023.

מקצוע	משרות מנהל תחום ידע (מפמ"ר)	משרות מדריך/מפקח בתקן מפמ"ר	ועדות מקצוע	
מדעי כדור הארץ	1	אין מפמ"ר בתקן	1	
	1		1	
1				
גיאוגרפיה	1		1	
			1	
אזרחות (חט"ע+חט"ב)	1		1	
לימודי א"י וארכיאולוגיה (חט"ע מורחב)	0.5		1	
פילוסופיה (חט"ע מורחב)		מדריך	1	
מדעי החברה (חט"ע)	1		1	
			1	
			1	
			1	
מורשת	1		1	
			1	
	1		1	
			1	
	1		1	
			0.5	
	1		0.5	
			0.5	
	1		0.8	
			0.5	
1	מדריך		1	
			1	
היסטוריה	1		1	
			1	
	1		0.5	
			1	
1		1		
		1		
עברית לדוברי ערבית	1		1	
			1	
שפה זרה	1		1	
			1	
	1	מדריך		1
				1
	1	מדריך		1
				1
	1	מדריך		1
				1
	1			1
1				
1			1	
			1	
סך הכול:	40.12	8 מדריכים ו-5 מפקחים	61	

עולה מן הטבלה כי עבור המקצועות שבאחריות המזכירות הפדגוגית ישנן כ-40 משרות של מפמ"רים ושמונה משרות של מדריכים בתקן מפמ"ר. ישנם מקצועות, כגון אנגלית ומתמטיקה,

שמוקצים להם כמה תקנים של משרות מפמ"ר, בחלוקה לפי שלבי חינוך או מגזרים. בתחום ההיסטוריה למשל יש תקן של 3.5 משרות, המחולקות לפי מגזרים. בתחומי הקולנוע והתקשורת ביחד יש תקן של חצי משרת מפמ"ר. עבור שפות זרות נוספות, מלבד ערבית וצרפתית, ישנו מדריך בתקן מפמ"ר בכל אחד מהמקצועות וכך גם בפילוסופיה ובמורשת ודת נוצרית.

כמצוין בטבלה, במסגרת המקצועות שבאחריות המזכירות הפדגוגית יש 61 ועדות מקצוע. בכמה מקצועות יש כמה ועדות מקצוע תחת מפמ"ר אחד. כך למשל, במדעי החברה יש מפמ"ר אחד לכל ארבעת המקצועות – פסיכולוגיה, סוציולוגיה, מדע המדינה וכלכלה – אך יש ועדה לכל אחד מהמקצועות.

על פי מינהל החינוך הטכנולוגי, ישנם 21 תקנים של מפמ"רים למקצועות שבאחריותו. ואולם, כמה מבעלי התפקידים ממלאים כמה תפקידי מפמ"ר. ועדת מקצוע קיימת לכל מגמה טכנולוגית – סך הכול: 23 ועדות מקצוע באחריות המינהל.⁷²

על פי המינהל הפדגוגי במשרד החינוך, ישנו תקן אחד של מפמ"ר ותקן של מפקח בתחום הזהירות בדרכים. לגבי תוכנית מפתח ה"ב נאמר בתשובת המינהל כי ישנו ליווי מפמ"ר, אך לא ברור אם מדובר בתקן ייעודי למקצוע. על פי המינהל, תוכנית כישורי חיים מובלת על ידי שפ"י. מכלל המקצועות המנוהלים על ידי המינהל הפדגוגי, רק לגבי תוכנית מפתח הלב צוין כי יש לה ועדת מקצוע. לתחום הזה"ב אין ועדת מקצוע.

טבלה 10: סיכום מספר משרות המפמ"ר ועדות המקצוע במערכת החינוך

מפמ"ר	ועדות מקצוע	
53	61	המזכירות הפדגוגית
21	23	מינהל החינוך הטכנולוגי
2	1	המינהל הפדגוגי
76	85	סך הכול

לסיכום, כפי שניתן לראות בטבלה 10, על פי הנתונים שיש בידינו, ישנם כיום כ-76 תקנים של מפמ"רים במערכת החינוך ו-85 ועדות מקצוע.

על פי הנתונים שהתקבלו ממשרד החינוך, ישנם כיום כ-76 תקנים של מפמ"רים במערכת החינוך ו-85 ועדות מקצוע

⁷² מוהנא פארס, סמנכ"ל ומנהל מינהל החינוך הטכנולוגי, משרד החינוך, מענה על בקשת מידע בנושא תוכניות לימודים ממלכתיות במערכת החינוך (מכתב וטבלה), התקבל בדוא"ל, 26 בספטמבר 2023.

4. מבט משווה: תוכנית הלימודים הלאומית בשתי מדינות באירופה

4.1 אנגליה

אנגליה היא אחת מארבע החברות בממלכה המאוחדת של בריטניה לצד סקוטלנד, ויילס וצפון אירלנד. לכל אחת מהארצות סמכות לנהל את ענייניה הפנימיים בעצמה, ובכלל זה את תחום החינוך. חינוך חובה בבריטניה חל מגיל חמש עד גיל 16, עם הבדלים בתנאים המסוימים בכל אחת מארבע החברות בממלכה.⁷³ חינוך החובה מתחיל בשנה אחת של חינוך קדם-יסודי, ומסתיים בכיתה י"א, ולאחר מכן מתקיימות בחינות הגמר. החינוך הבית-ספרי מחולק לארבעה שלבים (Key stages): החינוך היסודי מורכב משלב 1 (כיתות א'-ב') ושלב 2 (כיתות ג'-ו'), חטיבת הביניים היא שלב 3 (כיתות ז'-ט') והחטיבה העליונה היא שלב 4 (כיתות י'-י"א).⁷⁴

תוכנית הלימודים הלאומית באנגליה חלה על בתי הספר המנוהלים על ידי הרשויות המקומיות⁷⁵ (local authority maintained school), שבהם לומדים כיום כ-40% מהתלמידים באנגליה.⁷⁶ עם זאת, רבים מבתי הספר שאינם כפופים לרשויות המקומיות נוהגים על פי תוכנית הלימודים הלאומית על מנת לעמוד בדרישות הפיקוח ובמבחני ההערכה התדירים (ראו בהמשך).⁷⁷ בטבלה הבאה מוצגים מקצועות החובה ותוכניות הלימוד בהם על פי התוכנית הלאומית:

טבלה 11: מקצועות ותוכניות הלימוד בחינוך הבסיסי בבריטניה⁷⁸

מקצוע	יסודי	חט"ב	חט"ע ⁷⁹
ליבה ⁸⁰			
אנגלית	✓	✓	✓
מתמטיקה	✓	✓	✓
מדעים	✓	✓	✓
יסוד			
אומנות ועיצוב	✓	✓	

⁷³ UK Government, [School leaving age](#); [School starting age](#), accessed: July 16th 2023.

⁷⁴ UK Government, [The national curriculum](#), accessed: July 16th 2023.

⁷⁵ UK Government, [The national curriculum, Collection](#), updated: July 16th 2014, accessed: July 16th 2023.

⁷⁶ בשנים האחרונות יותר ויותר תלמידים באנגליה לומדים בבתי ספר שאינם בבעלות המדינה או הרשות המקומית. רובם לומדים בבתי ספר מסוג אקדמיה (כ-40% בחינוך היסודי וכ-80% בעל-יסודי), המקבלים מימון של המדינה ונתונים לפיקוחה, אך לא מחויבים לתוכנית הלימודים הלאומית.

UK Government, [Schools, pupils and their characteristics, Academic year 2022/23](#), June 8th 2023; [Types of school: Academies](#), accessed: December 10th 2023.

⁷⁷ Alpesh Maisuria, House of Commons Library, [Comparing the school curriculum across the UK](#), Research Briefing, July 13th 2023.

⁷⁸ UK Department of Education, [The national curriculum in England, framework document](#), December 2014, p.7; UK Government, [The national curriculum](#), accessed: July 16th 2023.

⁷⁹ לימודי האומנויות, מדעי הרוח (היסטוריה וגיאוגרפיה), עיצוב וטכנולוגיה ושפות זרות אינם חובה בחטיבה העליונה, אך כל תלמיד זכאי לאפשרות ללמוד מקצוע אחד מארבעת הנושאים הללו באופן שיכשיר אותו לתעודת גמר.

⁸⁰ החלוקה בין ליבה ליסוד לא מופיעה בכל הפרסומים של המשרד, ולא ברור מה משמעותה. ראו למשל:

UK Government, [The national curriculum: Key stage 1 and 2](#), accessed: July 16th 2023.

	מקצוע	יסודי	חט"ב	חט"ע ⁷⁹	
תוכניות הלימודים בכל המקצועות מפורסמות באתר המשרד, ובהן מוצגים בקווים כלליים התכנים הנלמדים בכל שלב והיעדים שהתלמידים נדרשים לעמוד בהם	אזרחות		✓	✓	
	היסטוריה	✓	✓		
	מחשב	✓	✓	✓	
	עיצוב וטכנולוגיה	✓	✓		
	גיאוגרפיה	✓	✓		
	מוזיקה	✓	✓		
	חינוך גופני	✓	✓	✓	
	שפות זרות ועתיקות		(ד'ו')	✓	
	מקצועות חובה נוספים⁸¹				
	חינוך דתי ⁸²	✓	✓	✓	
	חינוך בריאותי	✓	✓	✓	
יחסים חברתיים	✓	✓	✓		
חינוך מיני ⁸³	✓	✓	✓		

תוכניות הלימודים בכל המקצועות מפורסמות באתר המשרד ובהן מוצגים בקווים כלליים התכנים הנלמדים בכל שלב והיעדים שתלמידים נדרשים לעמוד בהם. יש להביא בחשבון כי באנגליה מערכת מבחנים סטנדרטיים הנערכים כמעט בכל שלבי הגיל בחינוך היסודי ובחנים את עמידת התלמידים ביעדים. מערכת מבחנים אלה משמשת גם כלי של אחריותיות עבור בתי הספר ומערכת החינוך בכללה, ועשויה לשמש גם כלי לפיקוח על תוכניות הלימודים המרכזיות בנושאים הנבחרים, ולאכיפה של חובת למידתן. להלן טבלה ובה סיכום מערכת המבחנים הסטנדרטיים הארציים:

מערכת המבחנים הסטנדרטיים, הנערכים כמעט בכל שלבי הגיל בחינוך היסודי באנגליה, עשויה לשמש גם כלי לפיקוח על תוכניות הלימודים ולאכיפה של חובת למידתן

טבלה 12: מבחנים סטנדרטיים באנגליה לפי שלבי החינוך⁸⁴

שלב חינוך	כיתה	בחינה	תחום
קדם-יסודי		מבדק קבלה ללימודים	הערכה של נקודת הפתיחה של התלמיד בשפה, תקשורת ומתמטיקה
שלב 1	א'	מבדק קריאה בסיסי - phonics screening check	זיהוי אותיות, ביטוי הברות וקריאת מילים. תלמיד שלא עבר יבחן שוב בסוף כיתה ב'.
	ב'	מבחן ארצי מסכם, שלב 1	קריאה, מתמטיקה, מדעים
שלב 2	ד'	מבדק לוח הכפל	מתמטיקה
	ו'	מבחן ארצי מסכם, שלב 2	שפה (קריאה, כתיבה, דקדוק, איות ופיסוק), מתמטיקה, מדעים
שלב 4	י"א	בחינות גמר (GCSE)	

⁸¹ UK Government, [Other compulsory subjects](#), updated: July 16th 2014, accessed: July 16th 2023.

⁸² כל בית ספר חייב ללמד חינוך דתי ולאפשר תפילה יומית, אך הורים רשאים לבקש שלא לכלול את ילדיהם בלימוד נושא זה, בחלק מהשיעורים או בכלם.

⁸³ כל בית ספר בחינוך העל-יסודי חייב ללמד חינוך מיני, אך הורים רשאים לבקש שלא לכלול את ילדיהם בלימוד נושא זה, בחלק מהשיעורים או בכלם. ההורים אינם רשאים לבטל את השתתפות ילדיהם בשיעורים בנושא חינוך מיני הנלמדים במסגרת מקצוע המדעים.

⁸⁴ UK Government, [The national curriculum](#), accessed: July 16th 2023;

אלירן זרד ואסף וינגר, מבחני הערכה סטנדרטיים ארציים במערכת החינוך בישראל ובמבט השואתי, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 1 ביולי 2021, עמ' 11.

**משרד החינוך האנגלי
הגדיר תעודת גמר
לימודים בסיסית
(EBacc) הכוללת
חמישה נושאים: שפה
וספרות אנגלית,
מתמטיקה, מדעים,
היסטוריה או
גיאוגרפיה, ושפה
זרה. נוסף על כך
קיימות בחינות גמר
ביותר מ-30 נושאי
בחירה נוספים**

בסיום הלימודים בחטיבה העליונה, במהלך שלב 4, תלמידים באנגליה יכולים לגשת לבחינות הגמר המכונות GCSE (General Certificate of Secondary Education). משרד החינוך האנגלי הגדיר את תעודת הגמר הבסיסית (English Baccalaureate, EBacc) הכוללת חמישה נושאי יסוד: אנגלית (שני מבחנים: שפה וספרות), מתמטיקה, מדעים,⁸⁵ היסטוריה או גיאוגרפיה, ושפה זרה (עתיקה או מודרנית). מבחינת משרד החינוך האנגלי, זוהי תעודת הבגרות הבסיסית המומלצת, הפותחת בפני התלמידים אפשרויות עתידיות בקריירה המקצועית ובהמשך הלימודים. בתי הספר באנגליה מוערכים גם על פי מספר התלמידים הניגשים לבחינות במקצועות אלה ועל פי ההישגים הממוצעים בהם.⁸⁶

נוסף על כך קיימים מבחני GCSE ביותר מ-30 נושאים, ובהם עיצוב ואומנות, ריקוד, דרמה, תזונה, שפות זרות מודרניות (כ-18 שפות), מוזיקה, לימודי דת, היסטוריה עתיקה, אסטרונומיה, עסקים, תרבות קלאסית, עיצוב וטכנולוגיה, כלכלה, חשמל, הנדסה, קולנוע, גיאולוגיה, תקשורת, פסיכולוגיה, סוציולוגיה וסטטיסטיקה.⁸⁷ מטעם משרד החינוך מתפרסמים מדריכים שבהם מרוכזים הנושאים שעליהם התלמידים נבחנים במסגרת מקצועות אלה.⁸⁸

4.2 פינלנד

**החוק בפינלנד קובע
כי החינוך ינוהל על
בסיס תוכנית לימודי
ליבה לאומית אחידה,
שבה 18 מקצועות
חובה בחינוך הבסיסי.
מספר השעות
שיוקדש לכל נושא
נקבע על ידי
הממשלה**

חינוך חובה בפינלנד חל מגיל שש עד גיל 18, והשנה הראשונה היא במסגרת קדם-יסודי.⁸⁹ החינוך היסודי וחטיבת הביניים משולבים במסגרת של בית הספר המקיף (Comprehensive school; peruskoulu), המתחיל בגיל שבע ונמשך כתשע שנים. עם סיום חינוך החובה בבית הספר המקיף, התלמידים יכולים לבחור בין בית ספר מקצועי לחטיבה עליונה.⁹⁰ החינוך בפינלנד ניתן חינם לכלל הילדים והוא נחשב לשוויוני מאוד. הרשויות המקומיות הן האחראיות למתן שירותי החינוך ועיקר המימון מגיע מהן. התלמידים מקבלים גם חומרי לימוד חינם, ארוחה יומית, שירותי בריאות ורווחה והסעות אם צריך. התלמידים מוכוונים על ידי הרשות לבית הספר הקרוב למקום מגוריהם, אך ההורים יכולים לבקש להירשם למקום אחר בנסיבות מסוימות.

⁸⁵ שני מבחנים במסגרת לימודי מדעים משולבים הכוללים את שלושת מקצועות היסוד – כימיה, ביולוגיה ופיזיקה, או שלושה מבחנים על שלושה מארבעה מקצועות: כימיה, ביולוגיה, פיזיקה ומדעי המחשב.

⁸⁶ UK Department of Education, [Guidance: English Baccalaureate \(EBacc\)](#), updated: August 20th 2019; [EBacc leaflet: parents](#), all accessed: July 30th 2023

⁸⁷ UK Department of Education, [Guidance: Get the facts: GCSE reform](#), updated: January 26th 2018, accessed: July 30th 2023.

⁸⁸ UK Government, [GCSE subject content, Collection](#), updated: December 21th 2023, accessed: January 10th 2024.

⁸⁹ עד לפני כמה שנים חלה חובת החינוך עד גיל 16. באוגוסט 2021 הוארך משך חינוך החובה והוא כולל את החטיבה העליונה. ראו: Eurydice, [Finland, 6: Upper secondary and post-secondary non-tertiary education](#), updated: April 2nd 2023, accessed: July 12th, 2023.

⁹⁰ Finnish National Agency of Education, [Finnish education system](#), accessed: July 10th 2023; [Finnish education in a nutshell](#), 2022, pp. 6–9.

4.2.1 תוכנית הלימודים בחינוך הבסיסי (יסודי + חט"ב)

הרשות הלאומית
הפינית לחינוך
אחראית להפקת
תוכנית הלימודים
המרכזית,
המתחדשת מדי
עשור

חוק החינוך הבסיסי בפינלנד קובע כי החינוך ינוהל על בסיס תוכנית לימודי ליבה לאומית אחידה (national core curriculum).⁹¹ בחוק נקבעו גם 18 נושאי לימוד חובה בחינוך הבסיסי, ונקבע גם כי הממשלה תחליט על היקף שעות הלימוד המוקדשות לכל נושא. תוכנית הלימודים הלאומית עבור כל שלבי החינוך מופקת על ידי הרשות הלאומית הפינית לחינוך,⁹² והיא מחודשת בכל עשר שנים בקירוב, בתהליך מקיף של התייעצות עם מגוון גורמים: אנשי רשויות חינוך, חוקרים, מורים ומומחים מקצועיים, ומתוך שיתוף הציבור.⁹³ נותני שירותי החינוך, בעיקר רשויות חינוך מקומיות, ובתי הספר עצמם, מכינים את תוכניות הלימודים שלהם על בסיס המסגרת של תוכנית הלימודים הלאומית. ועדות היגוי מוקמות ברמה האזורית לשם תכנון התוכנית האזורית, ובהן משתתפים אנשי מטה, מנהלים ומורים, ואילו ברמת בתי הספר צוותים מקצועיים בהובלת צוות הניהול בונים את תוכנית הלימודים בכל נושא.⁹⁴ יש הרואים בתהליך זה חלק בהתפתחותם המקצועית של המורים ובעיצוב מעמדם כגורמים משמעותיים בתהליך הפדגוגי. לצד זאת, יש טענות כי החלק הפעיל שמורים לוקחים לעיתים בתהליך בניית תוכנית הלימודים יוצר עליהם עומס רב.⁹⁵

בטבלה להלן מוצגים מקצועות החובה ומספר השעות השבועי המינימלי הנדרש בכל מקצוע על פי תוכנית הלימודים הלאומית הפינית לבית הספר המקיף (יסודי + חט"ב):⁹⁶

טבלה 13: מקצועות הלימוד בחינוך הבסיסי בפינלנד ומספר שעות לימוד שבועיות בכל שכבת גיל

מקצוע	א'ב'	ג'ו'	ז'ט'
שפת אם וספרות	14	18	10
שפה זרה	2	9	7
שפה לאומית שנייה ⁹⁷		2 (כיתה ו' בלבד)	4
מתמטיקה	6	15	11
לימודי טבע, מדע וסביבה	4	10	
• ביולוגיה וגיאוגרפיה			7
			7

⁹¹ [Basic Education Act 628/1998](#).

⁹² הרשות פועלת תחת משרד החינוך ובוועד המנהל שלה שותפים חברי פרלמנט, בעלי עניין ומומחים: Finnish National Agency of Education, [The Organisation of the Finnish National Agency for Education; Tasks](#), all accessed: July 10th 2023;

⁹³ Finnish National Agency of Education, [Basic Education](#), accessed: July 10th 2023; [Primary and lower secondary education in Finland](#), 2022.

⁹⁴ Finnish National Agency of Education, [Finnish education in a nutshell](#), 2022, pp. 8–9.

⁹⁵ Mia Heikkila, [Finnish teachers' participation in local curriculum development: A study of processes in five school contexts](#), *Policy Futures in Education* 19(7), 2021, pp. 752–769; Mølstad, Christina Elde, [State-based curriculum-making: approaches to local curriculum work in Norway and Finland](#), *Journal of Curriculum Studies* 47, 2015, pp. 441–461.

⁹⁶ Finnish National Agency of Education, [Distribution of lesson hours in basic education](#), January 1st 2020.

⁹⁷ בפינלנד שתי שפות לאומיות רשמיות: פינית ושבדית.

מקצוע	א'-ב'	ג'-ו'	ז'-ט'
פיזיקה וכימיה חינוך בריאות			3
דת/אתיקה	2	5	3
היסטוריה ולימודי חברה		5 (החל מכיתה ד')	7
מוזיקה	2	4	2
אומנות חזותית	2	5	2
מלאכות	4	5	2
חינוך גופני	4	9	7
כלכלת בית			3
נושאי בחירה מתחום האומנות והלימודים המעשיים	6	6	5
ייעוץ והדרכה			2
נושאי בחירה	9	9	9

לפי תוכנית הלימודים
הלאומית בפינלנד,
יש 12 מקצועות חובה
בשלב החינוך היסודי,
ו-16 מקצועות חובה
בשלב חטיבת
הביניים

מהטבלה עולה כי על פי תוכנית הלימודים הלאומית בפינלנד, בשלב החינוך היסודי ישנם 12 מקצועות לימוד חובה, ואילו בשלב חטיבת הביניים יש 16 מקצועות חובה. בשני שלבי החינוך מוקדשות תשע שעות בשבוע לנושאי בחירה.

4.2.2 תוכנית הלימודים הכללית בחטיבה העליונה

לאחר השלמת לימודי החינוך הבסיסי בכיתה ט' התלמידים בוחרים אם להמשיך ללימודי חטיבה עליונה במסלול כללי או לפנות למסלול מקצועי. תוכנית הלימודים הלאומית במסלול הכללי נקבעת על ידי הרשות הלאומית, ובהתאם למתווה זה נבנית התוכנית ברמה המקומית על ידי רשויות מקומיות ובתי ספר.⁹⁸

תוכנית הלימודים מורכבת מתוכני חובה ומתוכני בחירה. חלק מתוכניות הלימוד לבחירה ניתנים בתוכנית הלימודים הלאומית וחלק מהן נערכות ברמה המקומית. הלימודים מבוססים על יחידות לימוד ולא מחייבים מספר שנים מסוים, הם עשויים להמשך בין שנתיים לארבע שנים. על התלמידים להשלים לפחות 150 יחידות לימוד, ויחידה שווה לכ-14¼ שעות לימוד במוצע. לימודי החובה כוללים בין 94 ל-102 יחידות לימוד (אם התלמיד בחר בלימודי מתמטיקה מתקדמים), שהם כשני שלישי ממספר היחידות הנדרש לשם השלמת הלימודים. שאר היחידות הן לימודי בחירה, שלפחות 20 יחידות מהם הם לימודים מתוך תוכנית הלימודים הלאומית, והשאר עשויים להיות לימודי בחירה מהתוכנית הלאומית או מתוכניות לימוד מקומיות.⁹⁹

⁹⁸ Finnish National Agency of Education, [What is general upper secondary education?](#), accessed: July 10th, 2023.

⁹⁹ Eurydice, [Finland, 6.2: Teaching and learning in general upper secondary education](#), updated: May 31st 2023; Finnish National Agency of Education, [Subjects at General Upper Secondary](#), all accessed: July 10th 2023.

טבלה 14: מקצועות הלימוד, חובה ובחירה, בחטיבה העליונה הכללית בפינלנד, ביחידות לימוד

מקצוע		חובה	בחירה
שפת אם וספרות ¹⁰⁰		12	6
שפה זרה		12	4
שפה לאומית שנייה		10	4
שפות זרות נוספות			16+16
מתמטיקה	רגיל	2	
	בסיסי	10	4
	מתקדם	18	6
מדעי הטבע והסביבה	ביולוגיה	4	6
	גיאוגרפיה	2	6
	פיזיקה	2	12
	כימיה	2	8
מדעי החברה והרוח	פילוסופיה	4	4
	פסיכולוגיה	2	8
	היסטוריה	6	6
	לימודי חברה	6	1
דת/אתיקה ¹⁰¹		4	8
חינוך בריאותי		2	4
אומנויות וחינוך גופני	חינוך גופני	4	6
	מוזיקה	2 או 4	4
	אומנות חזותית	2 או 4	4
ייעוץ והדרכה		4	
לימודים נוספים			6
סך הכול		חובה	תוכניות בחירה (לאומיות או מקומיות)
מסלול מתמטיקה רגיל		94	36
מסלול מתמטיקה מתקדם		102	28
מינימום יח"ל כולל		150	

לפי תוכנית הלימודים הלאומית בפינלנד, בחטיבה העליונה יש 18 מקצועות חובה, שהם כשני שלישי ממספר היחידות הנדרש לשם השלמת הלימודים

על פי תוכנית הלימודים הלאומית בפינלנד, בחטיבה העליונה יש 18 מקצועות חובה. לתלמידים ישנה גם אפשרות לקבל תעודת הכשרה בית ספרית בתחומים אומנות חזותית, חינוך גופני, מוזיקה, תיאטרון, תקשורת, ריקוד, מלאכות וכלכלת בית. ישנם כמה בתי ספר בחטיבה העליונה המתמחים במיוחד בתחום מסוים כמו מוזיקה, אומנות חזותית, שפות, מתמטיקה ומדעי הטבע, ספורט, תיאטרון ועוד. כמו כן, בתוכנית הלימודים החדשה לחטיבה העליונה יש דגש רב על

¹⁰⁰ בתחום שפות האם והשפות הלאומיות יש 12 תוכניות לימודים, בין השאר עבור דוברי פינית, שבדית, סאמי, רומה ושפת הסימנים. ראו שם.

¹⁰¹ לימודי הדת כוללים שש תוכניות לימוד: הנצרות הלותרנית-אוונגלית, הנצרות האורתודוקסית, הנצרות הקתולית, האסלאם, היהדות ודתות אחרות. לימודי האתיקה קרויים במקור אחר השקפת עולם ובה נלמדות השקפות עולם פוליטיות, דתיות, מדעיות ופילוסופיות, תוך כדי תמיכה בבירור עצמי ובניית זהות של התלמידים. ראו שם.

מיומנויות וכשירויות רוחביות: יכולות חברתיות, יכולות שילוב תחומי דעת, יצירתיות, כשירויות גלובליות ותרבותיות ועוד.¹⁰²

4.2.2.1 תעודת בגרות

בסיום הלימודים בחטיבה העליונה התלמידים יכולים לגשת לבחינות הבגרות. על מנת לזכות בתעודת בגרות על התלמידים לסיים בהצלחה לפחות חמש בחינות: שפת אם היא חובה לכלל התלמידים, וארבע הבחינות האחרות צריכות להיות במתמטיקה, שפה לאומית שנייה, שפה זרה, ומדעי הטבע/מדעי הרוח, ואחת מהן לפחות חייבת להיות ברמה מתקדמת. בחינות הבגרות נערכות פעמיים בשנה, ועל התלמיד לעבור את בחינות החובה בתוך שלוש תקופות בחינה לכל היותר. לאחר שעבר את הבחינות הוא יכול להשלים בחינות בתחומים נוספים או לגשת למבחנים חוזרים באותם נושאים ככל שירצה. הבחינות כולן נערכות באופן מקוון.¹⁰³

4.2.3 חינוך מקצועי בחטיבה העליונה

כ-40% מבוגרי החינוך הבסיסי בפינלנד ב-2022 פנו בחטיבה העליונה למסלול המקצועי.¹⁰⁴ החינוך המקצועי בפינלנד בנוי בצורה גמישה, מודולרית ומותאמת אישית. הוא אחד ממסלולי הלימוד בחטיבה העליונה במסגרת חינוך החובה, אך ניתן להירשם אליו גם בגילים מאוחרים יותר לצורך המשך התפתחות מקצועית, ויותר ממחצית תלמידיהם בגילי 20-60. כמו שאר שלבי החינוך, הוא ממומן על ידי הרשויות המקומיות וניתן חינם, כולל ארוחות והסעות. מסלולי ההכשרה וההסמכה נערכים בשיתוף עם עולם התעסוקה ומותאמים לצרכיו, מוריו הם אנשי מקצוע פעילים בתחומם וחלק מהלימודים נעשים במסגרת התמחויות והכשרה מקצועית במקומות העבודה.¹⁰⁵

ישנם כיום במערכת החינוך הפינית כ-160 סוגי הכשרות מקצועיות בכ-50 תחומים, ובהם חשבונאות ומיסוי, ייצור חקלאי ומשק חי, יערנות ומלונאות. ההכשרות מתחלקות לשלוש דרגות: 43 בתחום החטיבה העליונה, 65 הכשרות המשך, ו-56 הכשרות התמחות.¹⁰⁶ היקף ההכשרה הוא של 180 נקודות כשירות, וכל שנה שוות ערך ל-60 נקודות, שמהן 35 נקודות הן בתחומי יסוד שעל כל התלמידים ללמוד: תקשורת ויחסי אנוש, מתמטיקה ומדעים, חברה ושוק העבודה.¹⁰⁷ ב-2022 היו כ-203,000 תלמידים רשומים בחינוך המקצועי בפינלנד, מהם כ-152,000 בהכשרות

¹⁰² Finnish National Agency of Education, [Core curriculum for general upper secondary schools in a nutshell](#), 2021.

¹⁰³ Matriculation Examination Board, [Structure of examination](#), accessed: July 25th, 2023.

¹⁰⁴ Eurydice, [Finland, 6.5: Teaching and learning in vocational upper secondary education and training](#), updated: May 31st 2023, accessed: July 12th 2023.

¹⁰⁵ Finnish National Agency of Education, [Finnish VET in a nutshell](#), 2019.

¹⁰⁶ Eurydice, [Finland, 6.5: Teaching and learning in vocational upper secondary education and training](#), updated: May 31st 2023; Studyinfo, Finnish National Agency for Education, [search results](#), all accessed: July 12th 2023

¹⁰⁷ Eurydice, [Finland, 6: Upper secondary and post-secondary non-tertiary education](#), updated: April 2nd 2023, accessed: July 12th 2023.

לשם קבלת תעודת
בגרות על התלמידים
לסיים בהצלחה
חמישה מבחנים –
שפת אם כמקצוע
חובה, ולפחות שלושה
מנושאים אלה:
מתמטיקה, שפה
לאומית שנייה, שפה
זרה, מדעי הטבע/
מדעי הרוח

הבסיסיות של החטיבה העליונה. כ-72,000 מהתלמידים הם בגילי 15-19 והשאר מבוגרים יותר.¹⁰⁸

4.3 מבט משווה: סיכום

בנספח 1 מוצג סיכום הנתונים על מקצועות החובה בתוכנית הלימודים בכל שלב בהשוואה בין שלוש המדינות. כרקע לנתונים יש להביא בחשבון את השונות הרבה בין שלוש מערכות החינוך, כפי שתוארה לעיל: בפינלנד החינוך הוא ציבורי ונחשב לשוויוני. המסגרת הכללית של תוכנית הלימודים נקבעת אומנם על ידי רשות ממשלתית, אך ניתן חופש רב לרשות המקומית ולבית הספר לעצב את תוכניות הלימודים המקומיות בהתאם לצורכיהם ורצונותיהם. באנגליה תוכנית הלימודים מופקת על ידי משרד החינוך באופן ריכוזי וישנה מערכת מבחנים סטנדרטיים אינטנסיבית יחסית, בעיקר בחינוך היסודי, המאפשרת לבחון את רמת יישומה של התוכנית. ואולם, התוכנית באנגליה אינה מחייבת את בתי הספר העצמאיים, המהווים כיום קצת יותר ממצית מבתי הספר. בישראל תוכנית הלימודים מופקת באופן ריכוזי על ידי המשרד, אך היא מותאמת מראש לארבעת מגזרי החינוך, ויש שונות רבה במידת הפיקוח על יישומה ובמידת האפשרות לאכיפתה בין מגזר למגזר ובין מקצוע למקצוע.

בשל המורכבות של ההשוואה בין שלוש המערכות – שהן בעלות אופי שונה ואופני הגדרה שונים של המקצועות – ניסינו ככל האפשר לשייך מקצועות מקבילים לאותה קטגוריה. בשל השונות הרבה, לצורך ההשוואה התייחסנו בישראל רק לתוכנית הלימודים בזרם הממלכתי-עברי. הטבלה להלן מסכמת את ההשוואה ומציגה את מספר מקצועות החובה בכל מדינה בכל שלב חינוך:

טבלה 15: מספר מקצועות החובה בתוכנית הלימודים, לפי שלב חינוך, בשלוש מדינות

	ישראל ¹⁰⁹	אנגליה	פינלנד
יסודי	13	14	12
חטיבת ביניים	14	16	16
חטיבה עליונה	11	10	18

ניתן לראות כי בחינוך העל-יסודי (חטיבת ביניים וחטיבה עליונה) מספר מקצועות החובה בישראל נמוך לעומת שתי המדינות האחרות. באופן כללי אין הבדלים גדולים בין המדינות, מלבד בחטיבה העליונה, שם לפינלנד מספר מקצועות חובה גדול במידה ניכרת מאשר בשתי המדינות האחרות.

¹⁰⁸ עיבוד נתונים המפורסמים באתר המחלקה הסטטיסטית של משרד החינוך בפינלנד:

Vipunen, Education Statistics Finland, Ministry of Education and Culture and the Finnish National Agency for Education, [Net number of students in vocational education and training](#), 2022, accessed: July 12th 2023.

¹⁰⁹ חינוך ממלכתי-עברי. שלא כפי שצוין בסיכום שבטבלה 8 בנוגע לישראל, כאן מדובר על מקצועות ולא על תוכניות לימוד, ועל תחומי חובה בלבד. ישנם מקצועות שבהם כמה תוכניות לימוד, למשל גיאוגרפיה ואומנות (ראו הע"ש 113 ו-115).

ניתן לראות בטבלאות בנספח 1 כי ישנם מקצועות חובה המשותפים לשלוש המדינות, ובהם שפת אם, שפה זרה, מתמטיקה, מדעים, גיאוגרפיה, היסטוריה, חינוך גופני ואומנות. מצד שני ישנם כמה מקצועות ייחודיים למדינה:

- באנגליה **מחשוב** הוא מקצוע חובה בכל שלבי החינוך ואילו בשתי המדינות האחרות אין זה מקצוע העומד בפני עצמו כחובה.
- בפינלנד **מלאכות (crafts)** הוא מקצוע חובה לאורך כל שנות הלימוד הבסיסי (יסודי + חט"ב). המקצוע **כלכלת בית** הוא חובה בחטיבת הביניים.
- באנגליה **החינוך הבריאותי** הוא מקצוע חובה בכל שלבי הגיל. בפינלנד לומדים חינוך בריאותי בשתי החטיבות העליונות, ובשלב היסודי הוא כנראה משולב בתוך לימודי חברה.
- **זהירות בדרכים** הוא מקצוע חובה בישראל בלבד, בחלק מהכיתות בחינוך היסודי ובחטיבה העליונה.
- באנגליה **חינוך דתי** הוא מקצוע חובה בכל שלבי הגיל, אך הורים רשאים לבקש לפטור את ילדיהם מהשיעור. בפינלנד נלמד המקצוע **דת/אתיקה** כחובה בכל שלבי הגיל. בחינוך הממלכתי-עברי בישראל נלמדים המקצועות **תנ"ך ותרבות יהודית-ישראלית**, כמקצועות מורשת ומסורת אך לא כחינוך דתי. חינוך דתי ניתן במסגרת החינוך הממלכתי-דתי.
- מקצוע **האזרחות** נלמד בישראל ובאנגליה כמקצוע חובה בחטיבות העליונות, ולא נלמד כמקצוע בפני עצמו בפינלנד. בישראל נלמד המקצוע גם במסגרת תוכנית מולדת, חברה ואזרחות בכיתות ב'-ד' (בטבלה כללנו מקצוע זה בתחום גיאוגרפיה).
- המקצוע **ספרות** נלמד בפני עצמו כמקצוע חובה רק בחטיבות העליונות בישראל. בשתי המדינות האחרות הוא כנראה כלול במקצוע שפת אם.
- **פסיכולוגיה, פילוסופיה, לימודי חברה ואומנות חזותית** הם מקצועות חובה רק בפינלנד בחטיבה העליונה. כמו כן, רק בפינלנד ישנה חובת לימוד של כל אחד ממקצועות המדעים: **כימיה, פיזיקה, ביולוגיה וגיאוגרפיה**. בישראל ישנה חובה ללמוד מקצוע מתחום המדעים באחד משישה מסלולים, ובאנגליה קיימת חובת לימודים של מקצוע מדעים כללי.

נספח 1: השוואה של תוכנית מקצועות לימוד החובה בשלוש מדינות, לפי שלב לימוד

חטיבת ביניים				יסודי			
פינלנד	אנגליה	ישראל	מקצוע	פינלנד	אנגליה	ישראל ¹¹⁰	מקצוע
✓	✓	✓	שפת אם	✓	✓	✓	שפת אם
✓	✓	✓	שפה זרה	✓	(ד'-ו')	✓	שפה זרה ¹¹¹
✓	✓	✓	מתמטיקה	✓	✓	✓	מתמטיקה
	✓	✓	מדעים – כללי	✓	✓	✓	מדעים ¹¹²
✓			כימיה		✓	✓	גיאוגרפיה ¹¹³
			פיזיקה	(ד'-ו')	✓	✓	היסטוריה ¹¹⁴
✓			ביולוגיה	✓	✓	✓	חינוך גופני
	✓	✓	גיאוגרפיה	✓	✓	✓	אומנות ועיצוב ¹¹⁵
	✓		מחשוב	✓	✓	✓	מוזיקה
	✓		עיצוב וטכנולוגיה				מחול/תיאטרון/קולנוע
	✓	✓	אזרחות	✓			אומנות ולימודים מעשיים
		✓	ספרות	✓	✓		חינוך דתי ¹¹⁶
✓	✓	✓	היסטוריה		✓	✓	כישורי חיים/יחסים חברתיים
✓	✓		אומנות ועיצוב		✓		מחשוב
✓	✓	✓	מוזיקה		✓		עיצוב וטכנולוגיה
			מחול/תיאטרון/קולנוע				מלאכות
✓			אומנות ולימודים מעשיים	✓			חינוך בריאותי ¹¹⁷
✓			מלאכות		✓		שפה לאומית שנייה
✓			כלכלת בית	(ו')			תרבות יהודית-ישראלית
✓	✓	✓	חינוך גופני			✓	תנ"ך
✓	✓		חינוך דתי			✓	חינוך
✓	✓		חינוך בריאותי			✓	זה"ב
	✓	✓	כישורי חיים/יחסים חברתיים			✓	סך הכול
✓			ייעוץ והדרכה	12	14	13	
	✓		חינוך מיני ¹¹⁸				
✓		✓	שפה לאומית/זרה שנייה ¹¹⁹				
		✓	תרבות יהודית-ישראלית				
		✓	תנ"ך				
16	16	14	סך הכול				

¹¹⁰ חינוך ממלכתי-עברי. שלא כפי שצוין בסיכום שבטבלה 8 בנוגע לישראל, כאן מדובר על מקצועות ולא על תוכניות לימוד, ועל תחומי חובה בלבד. ישנם מקצועות שבהם כמה תוכניות לימוד, למשל גיאוגרפיה ואומנות (ראו הע"ש 113 ו-115).

¹¹¹ באנגליה – שפות זרות/עתיקות.

¹¹² בפינלנד – בחינוך היסודי המקצוע לימודי טבע, מדע וסביבה כולל בתוכו ביולוגיה וגיאוגרפיה, פיזיקה וכימיה, חינוך בריאותי. בחטיבת הביניים תחום זה מתפצל לשלושה, ובחטיבה העליונה חמשת המקצועות נלמדים בנפרד.

¹¹³ בישראל – בכיתות ב'-ד' נלמדת התוכנית מולדת, חברה ואזרחות ובכיתות ה'-ו' נלמדת התוכנית גיאוגרפיה אדם סביבה.

¹¹⁴ בפינלנד – בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים נלמד המקצוע היסטוריה ולימודי חברה. בחטיבה העליונה הם שני מקצועות נפרדים.

¹¹⁵ בפינלנד – אומנות חזותית. בישראל – בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים חובה ללמד מקצוע אומנות אחד מחמישה: מוזיקה, אומנות חזותית, תיאטרון, מחול וקולנוע.

¹¹⁶ בפינלנד – דת/אתיקה.

¹¹⁷ בפינלנד – בחינוך היסודי חינוך בריאותי נכלל בלימודי טבע, מדע וסביבה.

¹¹⁸ בישראל – נלמד בעיקר במסגרת שיעורי כישורי חיים.

¹¹⁹ בפינלנד – שתי שפות לאומיות רשמיות: פינית ושבדית. בישראל – בחטיבת הביניים חובת לימוד של שפה זרה שנייה: ערבית או צרפתית.

חטיבה עליונה			
מקצוע	ישראל	אנגליה	פינלנד
שפת אם	✓	✓	✓
שפה זרה	✓		✓
שפה לאומית שנייה			✓
מתמטיקה	✓	✓	✓
מדעים כלליים ¹²⁰	✓		
כימיה			✓
פיזיקה	✓		✓
ביולוגיה			✓
גיאוגרפיה			✓
מחשוב	✓		
עיצוב וטכנולוגיה			
אזרחות	✓	✓	
ספרות		✓	
היסטוריה		✓	✓
פסיכולוגיה			✓
לימודי חברה			✓
פילוסופיה			✓
אומנות ועיצוב			✓
מוזיקה			✓
חינוך גופני	✓	✓	✓
חינוך דתי	✓		✓
חינוך בריאותי	✓		✓
כישורי חיים/יחסים חברתיים	✓	✓	
ייעוץ והדרכה			✓
חינוך מיני	✓		
תנ"ך		✓	
זה"ב		✓	
סך הכול	11	10	18

¹²⁰ בישראל – בחטיבה העליונה תוכנית לימודים אחת משש בנושא המדעים.

נספח 2: מטרות החינוך הממלכתי¹²¹

מטרות החינוך הממלכתי הן:

- (1) לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו;
- (2) להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים;
- (3) ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל;
- (4) ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה, ולחנך לכבדם;
- (5) לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישורונותיהם השונים, להרחיב את אופקיהם התרבותיים ולחושפם לחוויות אומנותיות, והכל למיציאו מלוא יכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות;
- (6) לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה ולדורותיה, ובמיומנויות היסוד שיידרשו להם בחייהם כבני אדם בוגרים בחברה חופשית, ולעודד פעילות גופנית ותרבות פנאי;
- (7) לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויוזמה, ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים;
- (8) להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה, לאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המעודדת את השונה והתומכת בו;
- (9) לטפח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבל תפקידים ולמלאם מתוך מסירות ואחריות, רצון לעזרה הדדית, תרומה לקהילה, התנדבות וחתירה לצדק חברתי במדינת ישראל;
- (10) לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה הטבעית וזיקה לארץ, לנופיה, לחי ולצומח;
- (11) להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית ושל קבוצות אוכלוסייה אחרות במדינת ישראל, ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל;
- (12) לחנך להכרה בקדושת החיים ולהנחיל תודעת בטיחות וזהירות, לרבות בטיחות בדרכים;
- (13) לחנך לשירות משמעותי בצבא הגנה לישראל או לשירות לאומי-אזרחי כהגדרתו בחוק שירות לאומי-אזרחי, התשע"ד-2014.

¹²¹ חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953.